

Etnische onderwijsongelijkheid in context

De rol van structurele gemeentekennmerken en etnische compositie

Fenella Fleischmann, Karen Phalet, Karel Neels & Patrick Deboosere

1. Inleiding

Hoe hangen de etnische compositie en structurele kenmerken van gemeenten samen met onderwijsuitkomsten van de Italiaanse, Marokkaanse en Turkse tweede generatie en van autochtone Belgen? In vergelijking met andere (Europese) landen kent België een grote mate van etnische ongelijkheid in onderwijsresultaten (zie bijvoorbeeld Marks 2005; OECD 2006). De kinderen van Italiaanse, Marokkaanse en Turkse gastarbeiders behalen gemiddeld lagere kwalificaties dan autochtone Belgen en deze etnische verschillen kunnen alleen voor de Italiaanse minderheidsbevolking worden verklaard door kenmerken als gezinssamenstelling, ouderlijke opleiding en beroepsstatus (Phalet, Deboosere & Bastiaenssen 2007). Voor de Marokkaanse en Turkse tweede generatie blijft ook na controle voor deze kenmerken een significante onderwijsachterstand bestaan (*ibidem*). In dit artikel richten wij ons daarom op de vraag in hoeverre deze achterstanden kunnen worden verklaard door de gemeentelijke context.

Dit onderzoek analyseert de invloed van de woonomgeving op het behalen van een diploma van het middelbaar onderwijs van de Italiaanse, Marokkaanse en Turkse tweede generatie in vergelijking met autochtone Belgen. Het behalen van een diploma middelbaar onderwijs is een cruciale indicator van schoolsucces in de Belgische context, omdat het een voorwaarde is voor de toegang tot het hoger onderwijs en tot goed betaald werk. Onderzoek van Duquet *et al.* heeft laten zien dat meer dan 40% van de leerlingen van Turkse en Noord-Afrikaanse herkomst in Vlaanderen de school verlaat zonder een diploma van het middelbaar onderwijs, tegenover 10% van de autochtone leerlingen (Duquet *et al.* 2006). Daarnaast was in het longitudinaal onderzoek van Phalet, Deboosere en Bastiaenssen (2007) na controle voor hulpbronnen binnen het gezin, zoals ouderlijke opleiding, beroepsstatus en de kwaliteit van de woning, de onverklaarde

achterstand van de Turkse en Marokkaanse tweede generatie het grootst met betrekking tot schooluitval en het behalen van een diploma middelbaar onderwijs.

Voor het afleiden van hypothesen maken wij gebruik van theorieën en bevindingen omtrent gesegmenteerde assimilatie, investeringsstrategieën van immigranten, etnische concentratiebuurten en algemene buurteffecten. Wij stellen daarbij dat de invloed van de zogenoemde etnische densiteit, dat wil zeggen de concentratie van de eigen etnische groep in de woonbuurt, op de onderwijsresultaten van de tweede generatie afhangt van de stabiliteit en de kwaliteit van de woonbuurt. Eerder onderzoek naar etnische concentratiebuurten richtte zich voornamelijk op residentiële assimilatie (bijvoorbeeld Alba *et al.* 1995; Logan, Alba & Zhang 2002; Yu & Myers 2007). In onderzoek naar buurteffecten op de onderwijsuitkomsten van de tweede generatie wordt doorgaans echter geen rekening gehouden met verschillen tussen etnische concentratiebuurten (bijvoorbeeld Bankston & Caldas 1998; Pong & Hao 2007; Portes & Hao 2004). Wij willen een brug slaan tussen deze twee benaderingen en onderzoeken daarom de gezamenlijke effecten van etnische concentratie en van stabiliteit en kwaliteit van de gemeente, na controle voor de socio-economische compositie van de gemeente. We beschrijven de etnische stratificatie van de Belgische woningmarkt en de gevolgen voor onderwijsongelijkheid; daarnaast willen wij antwoord geven op drie vragen. Ten eerste onderzoeken wij in hoeverre het effect van etnische densiteit op onderwijsuitkomsten afhangt van de stabiliteit van de gemeente. Duurzame sociale banden kunnen eerder ontstaan en onderhouden worden in stabielere gemeenten, terwijl er in gemeenten met hoge residentiële mobiliteit minder intensieve en langdurige contacten tussen burens zullen zijn. Daarom verwachten wij dat etnische densiteit een grotere invloed zal hebben in stabielere gemeenten. Ten tweede gaan wij na in welke omstandigheden het effect van etnische densiteit positief dan wel negatief is. Na controle voor socio-economische compositie verwachten wij dat het effect van etnische densiteit afhangt van de kwaliteit van de gemeente. De kwaliteit van de gemeente verwijst daarbij naar de beschikbaarheid en de waarde van lokale hulpbronnen, normen en rolmodellen. Ten slotte onderzoeken wij of de combinatie van etnische densiteit en structurele gemeentekennmerken verschillend werkt voor specifieke etnische minderheidsgroepen, al naar gelang de overheersende investeringsstrategieën in etnische of algemene netwerken en hulpbronnen. In het vervolg van deze inleiding presenteren wij eerst het theoretisch kader van dit onderzoek. Daarbij bespreken wij zowel de theorie van gesegmenteerde assimilatie als onderzoek naar investeringsstrategieën van immigrantengroepen en etnische concentratiebuurten. Vervolgens schetsen wij de verschillende trajecten van incorporatie van de grootste minderheidsgroepen in België en de daarbij behorende investeringsstrategieën. Ten slotte leiden wij uit algemene theorieën omtrent buurteffecten hypothesen af over de samenhang tussen etnische concentratie en onderwijsuitkomsten van de tweede generatie.

1.1 Gesegmenteerde assimilatie, etnische concentratiebuurten en investeringsstrategieën van immigranten

Door de komst van nieuwe en meer diverse immigrantengroepen naar de VS na 1965 is de klassieke assimilatietheorie, zoals beschreven door Gordon (1978[1964]), onder druk komen te staan. Onderzoekers vroegen zich af of de meer recente immigranten ook het patroon van lineaire assimilatie over tijd en generaties zouden volgen. De voorstanders van de theorie van gesegmenteerde assimilatie beweren dat er geen uniform patroon van incorporatie in de Amerikaanse samenleving meer bestaat. In plaats daarvan is assimilatie gesegmenteerd in verschillende trajecten van incorporatie (Portes & Rumbaut 2001; Portes & Zhou 1993; Zhou 1993). Volgens de theorie van gesegmenteerde assimilatie vertonen sommige immigrantengroepen wel het klassieke patroon van culturele assimilatie en opwaartse mobiliteit over tijd en generaties. Dit geldt vooral voor groepen die gemiddeld hooggeschoold zijn en waarvan de immigratie door de overheid wordt gefaciliteerd. Immigranten met minder hulpbronnen en groepen die moeilijk toegang kunnen krijgen tot de benodigde documenten lopen daarentegen het risico van neerwaartse assimilatie in een lokale onderklasse van etnische en raciale minderheden. Het derde patroon dat de theorie van gesegmenteerde assimilatie onderscheidt, paart economische opwaartse mobiliteit aan een hoog niveau van cultuurbehoud. De theorie benadrukt het belang van sociaal kapitaal binnen lokale etnische gemeenschappen, omdat dit de socio-economische uitkomsten van de tweede generatie kan bevorderen. Zo wordt er beweerd dat de aanwezigheid van leden van de eigen etnische groep in de woonbuurt een beschermend effect kan hebben, vooral in de meest achtergestelde buurten waar jongeren in aanraking kunnen komen met geweld, drugs en criminaliteit. Onder deze omstandigheden kan een hechte etnische gemeenschap helpen om ouderlijke normen te handhaven door jongeren te monitoren. Zo kan de aanwezigheid van leden van de eigen etnische groep potentiële negatieve buurteffecten verminderen en bijdragen aan betere socio-economische uitkomsten van de tweede generatie.

Parallel aan de theorie van gesegmenteerde assimilatie wordt in het onderzoek naar residentiële assimilatie en etnische concentratiebuurten een empirisch onderscheid gemaakt tussen etnische enclaves en etnisch getto's (Logan, Alba & Zhang 2002). De etnische enclave ontstaat meestal in achtergestelde buurten door concentraties van immigranten van de eerste generatie, die over beperkte hulpbronnen beschikken en over cultureel en sociaal kapitaal dat gebonden is aan de eigen etnische gemeenschap. Hoewel etnische enclaves tot stand komen in achtergestelde buurten, kan het ontstaan van lokale etnische economieën opwaartse mobiliteit in de tweede generatie bevorderen. In hun empirische analyse vonden Logan *et al.* (2002) dat de etnische enclave het meest voorkomende type was onder immigrantengroepen in New York en Los Angeles. Daar tegenover staat het etnische getto, dat ontstaat als immigranten in achtergestelde buurten terechtkomen doordat zij geen toegang krijgen tot meer gemengde buurten. In

dit geval is de concentratie van de eigen etnische groep dus een gevolg van externe invloeden, zoals discriminatie op de woningmarkt; niet van strategische keuzes van immigranten zelf.

In de Belgische context ontstaan etnische concentratiebuurten doorgaans door immigratie van nieuwkomers en selectieve emigratie van autochtone Belgen en een beperkt aantal migranten dat sociale stijging ervaart (Kesteloot & Cortie 1998). Longitudinaal kaartonderzoek toont aan dat de mobiliteit van etnische minderheden in België heel beperkt is. Dit wordt vooral verklaard door de discriminatie op de huizenmarkt waardoor minderheden disproportioneel in etnische concentratiebuurten terecht komen (Kesteloot, De Decker & Manço 1997). Marokkaanse minderheden in België zijn vooral geconcentreerd in buurten met veel sociale huurwoningen; daarom benaderen de Marokkaanse concentratiebuurten het etnische getto. De grote mate van huizenbezit en economische activiteit in de achtergestelde buurten met concentraties van Turkse minderheden daarentegen benaderen eerder de etnische enclave (Phalet & Heath 2010).

Het ontstaan van etnische concentratiebuurten en de beschikbare hulpbronnen binnen deze buurten zullen daarom mede bepalen of het effect van etnische densiteit, d.w.z. de concentratie van de eigen etnische groep in de woonbuurt, positief dan wel negatief is. In zijn kritische analyse van de theorie van gesegmenteerde assimilatie heeft Esser (2004) de verwachtingen aangaande het effect van lokale concentraties van de eigen etnische groep op intergenerationele integratie formeel samengevat in zijn model van verwachte utiliteit. Dit model benadrukt de investeringsstrategieën van immigranten en kan zowel het klassieke patroon van opwaartse mobiliteit en structurele assimilatie als ook de gesegmenteerde varianten ervan verklaren. Volgens Esser kunnen immigranten investeren in twee soorten kapitaal: (1) kapitaal dat specifiek is voor de ontvangende samenleving, zoals de beheersing van de taal van de ontvangende samenleving of het volgen van een opleiding in het land van aankomst, of (2) etnisch kapitaal dat alleen toegankelijk en nuttig is binnen de eigen etnische gemeenschap. De utiliteit van investeringen in etnisch kapitaal neemt toe met een toenemende grootte van de etnische gemeenschap en met aanhoudende immigratie uit het land van herkomst, omdat deze grotere en toenemende groeps grootte de kosten van dergelijke investeringen verlaagt, of de baten ervan verhoogt, of allebei. Investerings in etnisch kapitaal kunnen zich bijvoorbeeld terugverdienen in de vorm van werkgelegenheid binnen etnische economieën. Als de cumulatieve kosten van eerdere investeringen in etnisch kapitaal echter nieuwe investeringen in kapitaal van de ontvangende samenleving relatief minder aantrekkelijk maken, kan een aanhoudende investering in etnisch kapitaal zich ontpoppen tot een 'mobiliteitsval' op de lange termijn. De tweede generatie kan op deze manier gevangen raken binnen de beperkte economische mogelijkheden die de etnische enclave te bieden heeft, als autochtone netwerken en hulpbronnen van de meerderheidsbevolking buiten bereik blijken.

1.2 Trajecten van incorporatie in België

In dit onderzoek wordt de theorie van gesegmenteerde assimilatie toegepast op de Belgische context. Als men afziet van immigranten uit de buurlanden, vormen Italiaanse, Marokkaanse en Turkse immigranten en hun nakomelingen¹ de grootste minderheidsgroepen in België met respectievelijk 2,6%, 2,8% en 1,5% van de totale Belgische bevolking in de Volkstelling van 2001 (Phalet, Deboosere & Bastiaenssen 2007). Door de verschillende trajecten van incorporatie van deze drie minderheidsgroepen is België een interessante casus om onderzoek te doen naar gesegmenteerde assimilatie in een Europese context (voor een vergelijkbare argumentatie zie Phalet & Heath 2010). Hoewel grotendeels afkomstig uit de lagere sociale klassen, zijn de Italianen in België een voorbeeld van het klassieke traject van opwaartse assimilatie. Het grote aandeel van gemengde huwelijken tussen Italianen en autochtone Belgen is een voorbeeld van een focus op investering in algemeen kapitaal in plaats van investeringen in beperkte etnische netwerken en hulpbronnen. Daarnaast is de bevolking van Italiaanse herkomst verspreid over een groter aantal Belgische gemeentes dan die van Turkse en Marokkaanse herkomst; verder wonen de Italianen minder gesegregeerd dan de meer geconcentreerd wonende en etnische gesegregeerde Turkse en Marokkaanse minderheden. Bovendien is het huizenbezit onder de Italiaanse minderheid het hoogste van de drie grote minderheidsgroepen, wat wederom de langetermijninvesteringen in hun lokale woonbuurten aantoont (Eggerickx *et al.* 1999; Kesteloot 2005). Ook heeft de Italiaanse minderheid betere uitkomsten met betrekking tot onderwijs en de arbeidsmarkt in vergelijking met de meer recente immigrantengroepen uit Turkije en Marokko. De Italiaanse tweede generatie heeft doorgaans gelijkaardige uitkomsten als autochtone Belgen met een vergelijkbare sociale achtergrond (Martiniello 1990; Phalet 2007; Phalet, Deboosere & Bastiaenssen 2007). De meer recentelijk geïmmigreerde Turken en Marokkanen werden daarentegen harder geraakt door de postindustriële transformatie van de arbeidsmarkt, waardoor een groot deel van de eerste generatie werkloos raakte op het moment dat hun kinderen nog voltijds onderwijs volgden. De combinatie van hoge werkloosheid en economische inactiviteit – met name onder de oudere eerste generatie van Turkse en Marokkaanse gastarbeiders – met aantoonbare discriminatie op de Belgische arbeidsmarkt (Phalet 2007) maakt de klassieke route van opwaartse assimilatie minder haalbaar voor de Turkse en Marokkaanse tweede generatie. Bovendien worden Turkse en Marokkaanse minderheden door een duidelijke religieuze groepsgrans gescheiden van de historisch katholieke meerderheidsbevolking (Alba 2005).

Ondanks hun vergelijkbare socio-economische profielen volgen Turkse en Marokkaanse minderheden in België verschillende trajecten van incorporatie. De Marokkaanse minderheid is meer heterogeen voor wat betreft hun regionale, etnische en sociale origine in Marokko en vormt een minder hechte gemeenschap dan de zeer homogene Turkse gemeenschap (Reniers 2000). Als gevolg van de meer verspreide vestiging van de Marokkaanse minderheid in België is

de investering in etnisch kapitaal minder haalbaar en minder attractief in vergelijking met de Turkse minderheid, die meer geconcentreerd woont. Onderzoek in Brussel heeft bovendien aangetoond dat Marokkanen minder vrijwilligersorganisaties kennen en minder deelnemen aan het verenigingsleven dan Turken (Jacobs, Phalet & Swyngedouw 2004). Met betrekking tot de woningmarkt zijn Marokkanen bovendien sterker geconcentreerd in stedelijke gebieden, waar zij vooral woonachtig zijn in sociale huurwoningen van lage kwaliteit in buurten waaruit de meeste autochtone bewoners zijn weggetrokken (Kesteloot 2005; Kesteloot & Cortie 1998). Lokale concentraties van Marokkaanse minderheden zijn daarom vooral het gevolg van externe druk en Marokkaanse concentratiebuurten benaderen dus de etnische getto's in de terminologie van Logan *et al.* (2002). Daarnaast is de Marokkaanse minderheid intern verdeeld in een kleine, maar groeiende groep die individuele mobiliteitsstrategieën volgt en een grote groep jongeren die het onderwijs zonder een diploma middelbaar onderwijs verlaat en zeer beperkte toegang tot betere beroepen heeft (Neels & Stoop 2000). Afgezien van degenen die een individuele mobiliteitsstrategie volgen, verwachten wij daarom dat het risico van neerwaartse assimilatie het grootst is voor de Marokkaanse tweede generatie.

De Turkse patronen van vestiging in België daarentegen reproduceren grotendeels de lokale en familienetwerken van voor de migratie waardoor zogenoemde 'getransplanteerde gemeenschappen' ontstaan (Reniers 2000). Deze zijn strategisch aangelegd rond voorzieningen zoals etnische bedrijven en lokale werkplaatsen in stedelijke en voorheen industriële gebieden. Daardoor benaderen de Turkse buurten de etnische enclave-economieën zoals die in de VS worden gevonden (Phalet & Heath 2010). Bovendien is, ondanks beperkte hulpbronnen, het huizenbezit onder Turkse minderheden relatief wijdverspreid (Eggerickx *et al.* 1999; Kesteloot & Cortie 1998; Kesteloot, De Decker & Manço 1997). Het grote aantal nauw met elkaar verweven organisaties met een grote deelnemingsgraad van de Turkse minderheid onderstreept de focus op investeringen in etnisch kapitaal (Jacobs, Phalet & Swyngedouw 2004). Daarom zal de Turkse tweede generatie in België de grootste kans hebben op het volgen van het traject van economische opwaartse mobiliteit in combinatie met cultuurbehoud.

1.3 Buurtstructuur en etnische densiteit

Het belang van etnische concentratie in de buurt zoals beschreven in de theorie van gesegmenteerde assimilatie berust op het concept van sociaal kapitaal (Portes 1998) dat ook de basis vormt voor de omvangrijke empirische onderzoeksliteratuur naar buurteffecten (voor overzichtstudies zie Leventhal & Brooks-Gunn 2000; Sampson, Morenoff & Gannon-Rowley 2002). Jencks en Mayer (1990; Mayer & Jencks 1989) hebben theorieën geformuleerd over de manieren waarop de buurt individuele uitkomsten kan beïnvloeden. Als eerste mechanisme noemen zij toegang tot lokale hulpbronnen en instituties die bewoners mogelijkhe-

den bieden die zij binnen hun huishouden ontberen, maar die zij nodig hebben om bepaalde doelen te bereiken, zoals het afronden van het middelbaar onderwijs. Andersom kan het ontbreken van dergelijke hulpbronnen en instituties minder gunstige individuele uitkomsten verklaren. Sociaal kapitaal binnen de buurt maakt het mogelijk dat hulpbronnen buiten de context van het gezin of het huishouden beschikbaar worden. Daarnaast leiden lokale sociale netwerken tot een verhoogde sociale controle, waardoor het handhaven van normen vergemakkelijkt wordt en niet-normatief gedrag, zoals spijbelen en criminele activiteiten, wordt beperkt. Verder kunnen buurtgenoten de functie van rolmodel vervullen. Dit proces van collectieve socialisering binnen een buurt kan zowel positieve als negatieve effecten op onderwijsuitkomsten hebben, afhankelijk van de aard van de beschikbare rolmodellen (bijvoorbeeld een succesvolle professional tegenover een bendeleider). Ten slotte kan de buurt ook negatieve effecten hebben wanneer buurtgenoten strijden om schaarse goederen zoals banen of huisvesting, wat onder achtergestelde buurtbewoners leidt tot gevoelens van relatieve deprivatie. De buurtcontext kan individuen kortom zowel positief als negatief beïnvloeden en de aard van deze invloed hangt af van de specifieke kenmerken van de buurt.

In Amerikaans onderzoek naar buurteffecten en de invloed van de etnische samenstelling van de buurt wordt een grote concentratie van etnische of raciale minderheden doorgaans beschouwd als een 'risicofactor' of negatief buurteffect (bijvoorbeeld Albrecht, Albrecht & Murguia 2005; Cohen 1998). Dit negatieve effect van de concentratie van minderheden kan echter voor het grootste deel verklaard worden door de sterke samenhang tussen de aanwezigheid van raciale minderheden en de mate van achterstelling van buurten (Bankston & Caldas 1996; Caldas & Bankston 1997). Het is wel de vraag of deze specifieke associatie van etnische concentratie en grootstedelijke problematiek in Amerikaanse binnensteden kan worden gegeneraliseerd naar Europese contexten, waar zowel de etnische als de socio-economische segregatie doorgaans lager liggen dan in de VS (Musterd 2005).

De eenzijdige focus op de aanwezigheid van etnische minderheden wordt ook in vraag gesteld door onderzoek op het gebied van geestelijke gezondheid. Halpern (1993) stelde vast dat de aanwezigheid van etnische minderheden in de buurt samenhangt met een slechtere geestelijke gezondheid onder de meerderheidsbevolking. Voor etnische minderheden daarentegen was de samenhang niet duidelijk als een dichotome meting werd gebruikt die alleen onderscheid maakt tussen de meerderheidsbevolking enerzijds en etnische minderheden anderzijds. De reden hiervoor is dat het voor minderheden een rol speelt of de buurtgenoten tot de eigen etnische groep behoren of tot een andere minderheidsgroep; een dichotoom onderscheid tussen meerderheid en minderheid laat deze cruciale informatie buiten beschouwing. Bij het bestuderen van de aanwezigheid van de eigen etnische groep in de lokale woonomgeving – de zogenoemde etnische densiteit – werd echter voor alle groepen – meerderheid én minderheden – een positieve samenhang met geestelijke gezondheid gevonden, ook na controle voor

de socio-economische compositie van de buurt (Halpern 1993; Halpern & Nazroo 1999). Hoewel de notie van etnische densiteit voor het eerst beschreven werd met betrekking tot geestelijke gezondheid, heeft recent Canadees en Nederlands onderzoek laten zien dat de aanwezigheid van leden van de eigen etnische groep in de buurt en in de klas ook positieve effecten heeft op onderwijsuitkomsten (Boyle *et al.* 2007; Georgiades, Boyle & Duku 2007; Peetsma *et al.* 2006). De onderzoekers vonden dat etnische densiteit samenhangt met betere schoolprestaties, verhoogde motivatie en inzet en een beter academisch zelfbeeld van etnische minderheden. Dit werd verklaard door het verhoogde welzijn, verminderde probleemgedrag en betere geestelijke gezondheid die gepaard gaan met een versterkte aanwezigheid van leden van de eigen etnische groep.

Het positieve effect van etnische densiteit wordt enerzijds verklaard door verminderde blootstelling aan vooroordelen en de daarmee gepaard gaande emoties. Deze negatieve gevoelens zullen vaker voorkomen in buurten waar leden van een minderheidsgroep een kleiner percentage van de bevolking omvatten. Anderzijds wordt etnische densiteit gerelateerd aan sociale steun binnen lokale etnische gemeenschappen. De redenering achter het effect van etnische densiteit benadrukt dus wederom de rol van sociaal kapitaal op het niveau van de buurt. Daarnaast wordt ervan uitgegaan dat sociale banden makkelijker zullen ontstaan en worden onderhouden tussen leden van dezelfde etnische groep. Halpern, die de notie van etnische densiteit heeft geïntroduceerd, heeft later gepubliceerd over de rol van sociaal kapitaal in lokale gemeenschappen en buurten (Halpern 2005). Halpern gebruikt de definitie van sociaal kapitaal van Coleman (1988) – bestaande uit inter-persoonlijke netwerken en de normen die zij helpen te handhaven – en laat zien hoe sociaal kapitaal bijdraagt aan, onder andere, het behalen van onderwijskwalificaties en toegang tot de arbeidsmarkt. Naast het demonstreren van de veelvuldige – zij het niet altijd positieve – effecten van sociaal kapitaal, beschrijft hij ook de voorwaarden voor het ontstaan van sociaal kapitaal. Op het niveau van de woonbuurt speelt residentiële stabiliteit een cruciale rol voor het ontstaan van hechte sociale netwerken die het vaststellen en handhaven van gedeelde normen mogelijk maken (*ibidem*). Ook Putnam toont aan dat stabiliserende factoren zoals huizenbezit en residentiële stabiliteit bijdragen aan sociaal kapitaal in lokale gemeenschappen (Putnam 1995). In Nederland hebben Völker, Flap en Lindenberg (2007) aangetoond dat gemeenschapszin inderdaad vooral ontstaat in buurten die een stabiele samenstelling van bewoners kennen alsmede een lage mate van verstedelijking en die homogeen zijn in termen van de etnische, socio-economische en huishoudsamenstelling. Op basis van Britse gegevens hebben Coulthard, Walker en Morgan (2002) een positieve relatie aangetoond tussen sociaal kapitaal op buurtniveau en een hoge mate van huizenbezit evenals een lage mate van residentiële mobiliteit, verstedelijking en eenpersoonshuishoudens (in tegenstelling tot huishoudens met partners met of zonder kinderen).

Samengevat suggereren deze argumenten en empirische bevindingen dat sociale netwerken van leden van dezelfde etnische groep makkelijker tot stand komen in woonbuurten met een meer stabiele samenstelling. Daarnaast kunnen sociale

banden binnen de eigen etnische gemeenschap positieve of negatieve effecten hebben op individuele uitkomsten, zoals het behalen van een diploma middelbaar onderwijs. Of etnische densiteit een positief effect heeft, zal vooral afhangen van de kwaliteit van de buurt waarin de etnische concentratie optreedt. Daarom analyseren wij de combinatie van etnische densiteit en structurele kenmerken van gemeenten, rekening houdend met verschillen in socio-economische compositie. Tegen de achtergrond van verschillende trajecten van incorporatie zullen minderheidsgroepen verschillend investeren in etnische netwerken en kapitaal, waarbij de meeste investeringen in etnisch kapitaal worden verwacht in etnische enclaves, in tegenstelling tot etnische getto's. Wij maken gebruik van de Belgische Volkstelling om residentiële concentratie en de verbanden met onderwijsuitkomsten van de tweede generatie te onderzoeken voor Italiaanse, Marokkaanse en Turkse minderheden en voor autochtone Belgen. Voor zover wij weten is dit het eerste onderzoek in Europa waarin de gezamenlijke invloed van structurele buurtkenmerken en etnische concentratie op de onderwijsuitkomsten van de tweede generatie wordt onderzocht. Door separate analyses voor verschillende minderheidsgroepen worden inzichten gewonnen in de etnische segmentering van de Belgische woningmarkt en de gevolgen daarvan voor de onderwijsuitkomsten van de tweede generatie. In overeenstemming met ander empirisch onderzoek (*cf. supra*) richten wij ons op vier structurele kenmerken van gemeenten: i) residentiële mobiliteit, ii) verstedelijking, iii) het aandeel eenpersoonshuishoudens, en iv) huizenbezit. Residentiële mobiliteit wordt beschouwd als een cruciale indicator van de stabiliteit van gemeenten als voorwaarde voor het ontstaan van lokaal sociaal kapitaal. Naast de stabiliteit van de gemeente zijn verstedelijking, het aandeel eenpersoonshuishoudens en het huizenbezit indicatoren van gemeentekwaliteit in termen van de beschikbaarheid van waardevolle hulpbronnen en effectieve sociale steun. In alle analyses houden wij rekening met het aandeel bewoners met een universitair diploma en voor huizenkwaliteit om verschillen in de socio-economische compositie van gemeenten te controleren.

2. Data en methode

Voor de analyse werd gebruik gemaakt van geanonimiseerde gegevens van de Belgische Volkstelling van 1991, waarbij 50% van de volledige Italiaanse, Turkse en Marokkaanse bevolking en 10% van de autochtone Belgische bevolking aselect zijn gekozen. De etnische achtergrond van individuen is daarbij bepaald aan de hand van de nationaliteit in 1991, de nationaliteit bij geboorte of, indien deze informatie niet beschikbaar was, het vestigingsland van de moeder bij de geboorte. In tegenstelling tot de laatste Census, die van 2001, is het in de Census van 1991 mogelijk om de tweede generatie, oftewel de in België geboren kinderen van immigranten, volledig te identificeren, omdat deze in 1991 nog niet vanaf de geboorte de Belgische nationaliteit konden hebben. Uit de totale steekproef van 538.792

individuen uit alle 589 Belgische gemeenten is om de leeftijdsselectie aan te passen aan de nogal jonge Turkse en Marokkaanse tweede generatie een selectie gemaakt van personen tussen de 21 en 35 jaar. Immigranten van de eerste generatie, oftewel personen die buiten België zijn geboren en ouder waren dan 6 jaar toen zij naar België migreerden, zijn niet betrokken in de analyse. Om de herkenbaarheid van individuele gevallen te voorkomen en omdat een toereikende celvulling (leden van etnische groepen in een gemeente) vereist is voor multilevelanalyse, ten slotte, zijn leden van de tweede generatie buiten beschouwing gelaten als er minder dan 10 personen van dezelfde etnische achtergrond woonachtig waren in een bepaalde gemeente. De selectie van de autochtone Belgische respondenten is aan deze selectie van de tweede generatie aangepast en daarom zijn gemeenten met minder dan 10 leden van de tweede generatie van ten minste een van de drie minderheidsgroepen in het geheel niet opgenomen in de analyse. De autochtone respondenten in de analyse vormen dus geen representatieve afspiegeling van de autochtone Belgische bevolking in 1991. Deze selectie leverde een steekproef op van 142.485 personen in 201 Belgische gemeenten. Daarvan behoren 99.417 personen (69,7%) tot de groep van autochtone Belgen, 32.798 (23,0%) tot de Italiaanse tweede generatie, 6.916 (4,9%) tot de Marokkaanse tweede generatie en 3.354 (2,4%) tot de Turkse tweede generatie. De respondenten zijn verdeeld over 53 Vlaamse gemeenten (35,1% van de steekproef), 129 Waalse gemeenten (50,6%) en de 19 gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (14,3%); vrouwen vormen 48,8% van de steekproef.

De afhankelijke variabele, het behalen van een diploma middelbaar onderwijs, werd gedefinieerd als dummy met de waarde 1 voor personen die als hoogste behaalde opleiding een diploma hebben van het derdegraads secundair onderwijs of van hoger onderwijs. Personen die ten tijde van de Census voltijds hoger onderwijs volgden kregen ook de score 1 op de afhankelijke variabele. Personen die als hoogste behaalde kwalificatie lager secundair onderwijs of minder hadden, kregen de score 0. Op basis van deze definitie heeft 55,9% van de respondenten een diploma van het middelbaar onderwijs behaald, maar hierin doen zich sterke etnische verschillen voor. Van de autochtone Belgen heeft 61,0% een diploma middelbaar onderwijs, tegenover 48,1% van de Italiaanse tweede generatie, 32,4% van de Marokkaanse en 31,8% van de Turkse tweede generatie.

In de logistische multilevelanalyse onderzoeken wij variabelen op twee niveaus: individuele respondenten (niveau 1) en gemeenten (niveau 2). Contextuele effecten zijn geoperationaliseerd op het niveau van de gemeente, omdat op deze manier een groot aantal contextuele eenheden kan worden onderzocht, terwijl tegelijk de privacy van respondenten wordt gewaarborgd. Een multilevelbenadering is noodzakelijk om de invloed van gemeentekennmerken accuraat te kunnen schatten. Deze analysetechniek verdeelt de variantie in een gedeelte op het individuele niveau en een gedeelte op het contextuele niveau.² In een model met een enkel niveau zouden de standaardfouten van effecten op het gemeentenniveau worden onderschat, waardoor mogelijk onterechte conclusies zouden worden getrokken over het bestaan van contextuele effecten (Hox 2002).

Op het niveau van individuen worden de volgende kenmerken betrokken in de analyse: geslacht (dummy met waarde 1 voor vrouwen; mannen (0) zijn de referentiecategorie), leeftijd (gecentreerd rond de minimale waarde, 21), etniciteit (dummy's voor de Italiaanse, Marokkaanse en Turkse tweede generatie; autochtone Belgen zijn de referentiecategorie) en vroeg huwelijk (dummy met de waarde 1 voor individuen die voor hun 18^e getrouwd zijn; niet getrouwde en later getrouwde personen vormen de referentiecategorie). Vroege huwelijksleeftijd wordt opgenomen in de analyse, omdat dit een groot effect kan hebben op onderwijsuitkomsten, vooral onder meisjes. Bovendien vindt een vroeg huwelijk per definitie plaats voor het behalen van een diploma van het middelbaar onderwijs en daarom kan het als voorspeller worden opgenomen in de analyse. Dit in tegenstelling tot socio-economische kenmerken op het individuele niveau, die zelf sterk beïnvloed worden door de afhankelijke variabele. Door het gebrek aan informatie over de socio-economische status van individuen in de analyse kunnen de effecten van socio-economische compositie op het gemeenteniveau niet worden onderscheiden van effecten op het niveau van het gezin of het huishouden. De socio-economische compositie van gemeenten wordt daarom enkel als controle opgenomen en effecten van deze variabelen kunnen niet worden geïnterpreteerd als echte contexteffecten.

Op het niveau van gemeenten kijken wij naar een vijftal kenmerken: etnische densiteit, residentiële mobiliteit, verstedelijking, huizenbezit en eenpersoonshuishoudens. Om de interpretatie van regressiecoëfficiënten te vergemakkelijken, worden alle variabelen rond een realistische waarde gecentreerd.

Etnische densiteit wordt gemeten als het percentage van de totale bevolking van de eigen etnische groep (Italiaans, Marokkaans, Turks, Belgisch) in de woongemeente. De waarde van de etnische densiteit hangt daarmee af van de etniciteit van het individu en van de gemeente waarin hij/zij woont. Per gemeente zijn er daarom minstens twee en maximaal vier waarden van de variabele etnische densiteit, al naar gelang hoeveel minderheidsgroepen in de steekproef van de betreffende gemeente zijn opgenomen.³ Etnische densiteit werd gecentreerd rond de waarde van 10%; deze waarde is weliswaar veel lager dan de gemiddelde waarde voor autochtone Belgen, maar benadert meer realistische waarden voor de drie minderheidsgroepen (zie Tabel 1).

Residentiële mobiliteit werd geoperationaliseerd als het aantal verhuizingen van en naar een gemeente per 1000 inwoners in 1991. Omdat verhuizingen binnen dezelfde gemeente op deze manier niet worden meegenomen, wordt de daadwerkelijke residentiële mobiliteit met deze meting in grotere gemeenten wellicht onderschat. We gebruiken de gemiddelde residentiële mobiliteit van alle 589 Belgische gemeenten in 1991 (44,7 verhuizingen per 1000 inwoners) om de variabele te centreren. Hoewel de selectie van 201 gemeenten geen representatieve afspiegeling van de Belgische bevolking vormt, kunnen de waarden van deze en andere contextuele variabelen als gevolg van de centrering worden geïnterpreteerd in vergelijking met het Belgische gemiddelde.

Tabel 1. Beschrijvende statistieken: gemiddelde, minimum en maximum van individuele en gemeentevariabelen voor de hele steekproef en per etnische groep.

Individuele variabelen		Hele steekproef (N = 142485)	Autochtone Belgen (N = 99417)	Italiaanse 2 ^e generatie (N = 32798)	Marokkaanse 2 ^e generatie (N = 6916)	Turkse 2 ^e generatie (N = 3354)
Diploma middelbaar onderwijs	Gem.	0.56	0.61	0.48	0.32	0.32
	Min	0	0	0	0	0
	Max	1	1	1	1	1
Vrouw	Gem.	0.49	0.50	0.47	0.47	0.45
	Min	0	0	0	0	0
	Max	1	1	1	1	1
Leeftijd	Gem.	27.90	28.10	27.94	26.00	25.40
	Min	21	21	21	21	21
	Max	35	35	35	35	35
Vroeg huwelijk	Gem.	0.04	0.03	0.04	0.08	0.20
	Min	0	0	0	0	0
	Max	1	1	1	1	1
Autochtone Belgen	Gem.	0.70	1	0	0	0
	Min	0	1	0	0	0
	Max	1	1	0	0	0
Italiaanse 2^e generatie	Gem.	0.23	0	1	0	0
	Min	0	0	1	0	0
	Max	1	0	1	0	0
Marokkaanse 2^e generatie	Gem.	0.05	0	0	1	0
	Min	0	0	0	1	0
	Max	1	0	0	1	0
Turkse 2^e generatie	Gem.	0.02	0	0	0	1
	Min	0	0	0	0	0
	Max	1	0	0	1	1

	Hele steekproef (N = 142485)	Autochtone Belgen (N = 99417)	Italiaanse 2 ^e gene- ratie (N = 32798)	Marokkaanse 2 ^e ge- neratie (N = 6916)	Turkse 2 ^e generatie (N = 3354)
Min	0	0	0	0	1
Max	1	0	0	0	1
Gemeentevariabelen					
Etnische densiteit	Gem.	87.86	11.13	8.48	5.76
	Min	42.07	0.14	0.25	0.23
	Max	98.60	30.26	20.48	18.80
Residentiele mobiliteit	Gem.	49.06	50.15	74.66	54.31
	Min	20.30	24.20	24.30	20.30
	Max	131.00	131.00	131.00	131.00
Verstedelijking	Gem.	1,801.95	2,033.80	6,449.82	4,444.41
	Min	62.94	62.94	161.89	127.06
	Max	19,379.09	19,379.09	19,379.09	19,379.09
Huizenbezit	Gem.	56.61	56.29	38.19	49.15
	Min	21.32	21.32	21.32	21.32
	Max	86.92	86.92	75.52	77.46
Eenpersoonshuishoudens	Gem.	31.20	31.46	43.70	34.91
	Min	9.62	9.62	12.38	12.38
	Max	64.51	64.51	64.51	64.51
Universitair geschoolden	Gem.	5.11	3.60	5.07	4.20
	Min	1.20	1.20	1.20	1.20
	Max	15.00	15.00	15.00	12.80
Huizen met groot comfort	Gem.	35.55	30.41	27.10	31.72
	Min	11.19	11.19	11.19	11.19
	Max	63.81	63.81	57.76	57.76

Verstedelijking werd gemeten als de bevolkingsdichtheid, verkregen door het aantal inwoners per gemeente in 1991 te delen door de grootte van de gemeente in km².⁴ De bevolkingsdichtheid van heel België was 340 personen per km² in 1991 en wij gebruiken deze waarde om de variabele te centreren.⁵

Huizenbezit werd gemeten als het aantal huishoudens bewoond door de eigenaar gedeeld door het totaal aantal huishoudens in een gemeente. Het gemiddelde huizenbezit in alle 589 Belgische gemeenten bedroeg 70,9% in 1991 en de variabele werd rond deze waarde gecentreerd.

Eenpersoonshuishoudens werden op een vergelijkbare manier gemeten, namelijk door het aantal huishoudens bewoond door een enkele persoon te delen door het totaal aantal huishoudens per gemeente. Ook deze variabele werd gecentreerd rond het nationale gemiddelde: 22,6% in 1991.

Naast deze indicatoren van structurele gemeentekennmerken controleren wij in de analyse voor het aandeel inwoners met een diploma universitair onderwijs en het aandeel huizen van groot wooncomfort. Met deze twee indicatoren houden wij rekening met verschillen in socio-economische compositie tussen gemeenten. Eerdere analyses hebben laten zien dat deze twee indicatoren sterk gerelateerd zijn aan andere socio-economische indicatoren zoals het gemiddelde inkomen of de gemiddelde beroepsstatus. Door de hoge correlaties wordt een groot deel van de variantie in socio-economische compositie tussen gemeentes gecapteerd door deze twee variabelen. Het aandeel inwoners met een universitair diploma is het percentage van de bevolking boven de 18 jaar dat een universitaire opleiding heeft afgerond. Deze variabele is gecentreerd rond het gemiddelde van 5% in onze steekproef. Het aandeel huizen van groot comfort is het percentage van alle huishoudens dat beschikt over een auto, een telefoonverbinding en een keuken van meer dan 4m², naast meer basale voorzieningen die ook in huishoudens met minder comfort aanwezig zijn. Deze variabele is gecentreerd rond het gemiddelde in onze steekproef, namelijk 20%. Tabel 1 toont beschrijvende statistieken van alle variabelen op het individuele en het gemeenteniveau, zowel voor de hele steekproef als ook afzonderlijk per etnische groep.

3. Resultaten

Voordat we de bevindingen van de multilevelanalyse weergeven, beschrijven wij eerst de gemeentekennmerken voor de drie minderheidsgroepen en de autochtone Belgen in onze steekproef. Tabel 1 toont de gemiddeldes, minima en maxima van individuele variabelen en de vijf gemeentekennmerken, eerst voor de steekproef in zijn geheel en dan per groep apart.⁶ Met betrekking tot de gemeentekennmerken blijkt uit de eerste kolom dat de selectie van respondenten in de 201 gemeenten heeft geleid tot een meer stedelijke steekproef met een hogere residentiële mobiliteit, minder huizenbezit en meer eenpersoonshuishoudens dan het Belgische gemiddelde. Dit maakt nog eens duidelijk dat de autochtone referentiegroep in deze

steekproef geen representatieve afspiegeling van de Belgische bevolking in 1991 is, maar een selectieve groep die vooral in meer stedelijke gebieden woonachtig is. Ondanks deze selectiviteit van de autochtone Belgen in de steekproef laat Tabel 1 duidelijke etnische verschillen in gemeenteprofielen zien. In vergelijking met de drie minderheidsgroepen wonen de autochtone Belgen in de steekproef gemiddeld vaker in gemeenten met een hoge mate van stabiliteit en kwaliteit. Het profiel van de Italiaanse tweede generatie benadert het gemiddelde van de steekproef, maar dit is, zoals reeds gezegd, een negatieve selectie van de totale Belgische bevolking. Het profiel van de Turkse tweede generatie wijkt sterker af van het gemiddelde in de steekproef en vertoont een lagere stabiliteit en kwaliteit. De Marokkaanse tweede generatie blijkt de grootste uitschieter en de gegevens ondersteunen het idee dat de residentiële concentratie van Marokkanen vooral plaats heeft in de etnische getto's volgens de terminologie van Logan *et al.* (2002). De Marokkaanse tweede generatie woont in gemeenten met een anderhalf keer zo hoge residentiële mobiliteit, slechts tweederde van het gemiddelde aandeel huizenbezitters en een bevolkingsdichtheid die drie keer zo groot is als het gemiddelde in de steekproef – die reeds negatief is geselecteerd ten opzichte van het nationale Belgische gemiddelde.

Tabel 2 geeft de bivariate correlaties tussen gemeentekennmerken van de 201 geselecteerde gemeenten, voor de steekproef in zijn geheel en per groep apart.⁷ De hoge correlaties tussen de vier structurele gemeentekennmerken maken duidelijk dat de bestudeerde gemeenten kunnen worden geordend langs een continuüm van meer stabiele gemeenten van hoge kwaliteit tot minder stabiele gemeenten van lage kwaliteit. Stabiele gemeenten van hoge kwaliteit kennen een laag niveau van residentiële mobiliteit, een hoog niveau van huizenbezit, en lage niveaus van verstedelijking en eenpersoonshuishoudens. Tabel 2 laat bovendien zien dat er geen coherente samenhang is tussen de etnische compositie van een gemeente en de stabiliteit en kwaliteit van de gemeente. Dit maakt het mogelijk om de etnische compositie en stabiliteit of kwaliteit gezamenlijk in een model te toetsen. Door de hoge correlaties van de structurele buurtkennmerken kunnen deze echter niet samen in een model worden onderzocht.

Als we de correlaties tussen gemeentekennmerken per etnische groep bekijken, valt op dat voor autochtone Belgen en de Marokkaanse tweede generatie etnische densiteit sterk samenhangt met structurele gemeentekennmerken, maar dan met omgekeerd voortekenen. Een grotere concentratie van autochtone Belgen gaat samen met een hogere mate van stabiliteit en kwaliteit van een gemeente, terwijl concentraties van Marokkanen vooral voorkomen in gemeenten met lage stabiliteit en kwaliteit. Deze sterke samenhang zorgt ervoor dat het niet mogelijk is om interacties tussen etnische densiteit en gemeentekennmerken te onderzoeken voor autochtonen en de Marokkaanse tweede generatie, omdat etnische densiteit en gemeentestabiliteit en –kwaliteit voor een groot deel overlappen. Dit is echter niet het geval voor de Italiaanse en Turkse tweede generatie, waar etnische densiteit minder sterk samenhangt met de stabiliteit en kwaliteit van de gemeente. Dit maakt het mogelijk om voor deze twee groepen te onderzoeken of de invloed van etnische densiteit, zoals verwacht, afhangt van de stabiliteit en kwaliteit van een gemeente.

Tabel 2. Correlaties tussen gemeentelijke kenmerken voor de gehele steekproef en per etnische groep.

	1	2	3	4	5	6	7
1 Etnische densiteit							
Hele steekproef	1						
Autoctonen	1						
Italiaanse 2 ^e generatie	1						
Marokkaanse 2 ^e generatie	1						
Turkse 2 ^e generatie	1						
2 Residentiële mobiliteit							
Hele steekproef	-0.216 ***	1					
Autoctonen	-0.558 ***	1					
Italiaanse 2 ^e generatie	-0.374 ***	1					
Marokkaanse 2 ^e generatie	0.666 ***	1					
Turkse 2 ^e generatie	0.235 ***	1					
3 Verstedelijking							
Hele steekproef	-0.259 ***	0.755 ***	1				
Autoctonen	-0.678 ***	0.708 ***	1				
Italiaanse 2 ^e generatie	-0.190 ***	0.778 ***	1				
Marokkaanse 2 ^e generatie	0.683 ***	0.790 ***	1				
Turkse 2 ^e generatie	0.454 ***	0.896 ***	1				
4 Huizenbezit							
Hele steekproef	0.228 ***	-0.633 ***	-0.737 ***	1			
Autoctonen	0.575 ***	-0.544 ***	-0.722 ***	1			

	1	2	3	4	5	6	7
Italiaanse 2 ^e generatie	0.216 **	-0.689 ***	-0.751 ***	1			
Marokkaanse 2 ^e generatie	-0.724 ***	-0.854 ***	-0.676 ***	1			
Turkse 2 ^e generatie	0.018 (n.s.)	-0.845 ***	-0.767 ***	1			
5 Eenpersoonshuishoudens							
Hele steekproef	-0.202 ***	0.630 ***	0.689 ***	-0.936 ***	1		
Autochtonen	-0.514 **	0.566 ***	0.686 ***	-0.936 ***	1		
Italiaanse 2 ^e generatie	-0.219 **	0.652 ***	-0.684 ***	-0.911 ***	1		
Marokkaanse 2 ^e generatie	0.522 ***	0.766 ***	0.585 ***	-0.927 ***	1		
Turkse 2 ^e generatie	-0.095 **	0.806 ***	0.727 ***	-0.966 ***	1		
6 Universitair geschoolden							
Hele steekproef	0.190 ***	0.472 ***	0.189 ***	-0.280 ***	0.354 ***	1	
Autochtonen	0.052 **	0.524 ***	0.207 ***	-0.282 ***	0.358 ***	1	
Italiaanse 2 ^e generatie	-0.598 ***	0.551 ***	0.305 ***	-0.376 ***	0.432 ***	1	
Marokkaanse 2 ^e generatie	-0.257 ***	0.305 ***	0.096 **	-0.208 ***	0.385 ***	1	
Turkse 2 ^e generatie	-0.180 ***	0.310 ***	0.260 ***	-0.521 ***	0.550 ***	1	
7 Huizen met groot comfort							
Hele steekproef	0.313 **	-0.214 ***	-0.413 ***	0.553 ***	-0.557 ***	0.350 ***	1
Autochtonen	0.412 ***	-0.110 ***	-0.373 ***	0.549 ***	-0.545 ***	0.343 ***	1
Italiaanse 2 ^e generatie	-0.279 ***	-0.186 ***	-0.327 ***	0.450 ***	-0.499 ***	0.343 ***	1
Marokkaanse 2 ^e generatie	-0.650 ***	-0.645 ***	-0.644 ***	0.741 ***	-0.683 ***	0.178 ***	1
Turkse 2 ^e generatie	0.028 (n.s.)	-0.728 ***	-0.673 ***	0.820 ***	-0.820 ***	-0.244 ***	1

Noot: De getoonde waarden zijn bivariante correlaties en bijbehorende significantieniveau's, waarbij *** p < .001, n.s. niet significant.

In het volgende gedeelte analyseren wij in een multilevelmodel de invloed van etnische densiteit en structurele gemeentekennmerken op het behalen van een diploma middelbaar onderwijs, waarbij rekening wordt gehouden met de socio-economische compositie van gemeenten. In het eerste model van Tabel 3 zijn enkel individuele kenmerken opgenomen. Dit model toont de etnische verschillen in onderwijsuitkomsten, gecontroleerd voor de effecten van geslacht, leeftijd, vroeg huwelijk en interactie met geslacht. Het model reproduceert eerdere bevindingen en toont de lagere kans op het behalen van een diploma middelbaar onderwijs onder de tweede generatie in vergelijking met autochtone Belgen. Het grootste verschil treedt op bij de Turkse tweede generatie, gevolgd door de Marokkaanse tweede generatie en – op enige afstand en dichter bij het gemiddelde van de autochtone Belgen – de Italiaanse tweede generatie: in vergelijking met autochtone Belgen van hetzelfde geslacht, dezelfde leeftijd en burgerlijke staat, is de kans op het bezit van een diploma middelbaar onderwijs 63,6% lager voor de Turkse tweede generatie, 61,5% lager voor de Marokkaanse en slechts 33,8% lager voor de Italiaanse.⁸ De significante ‘random slopes’ van de effecten van Italiaanse en Marokkaanse etniciteit laten bovendien zien dat het verschil in onderwijsuitkomsten tussen deze groepen enerzijds en de autochtone vergelijkingsgroep anderzijds varieert tussen gemeenten, terwijl het verschil tussen de Turkse tweede generatie en de autochtone Belgen in alle onderzochte gemeenten even groot is.

Door het toevoegen van de variabelen etnische densiteit en socio-economische compositie van de gemeente in het volgende model verbetert de ‘model fit’ significant (zie hiervoor de Likelihood Ratio-toets onderaan Tabel 3) en worden de etnische verschillen in onderwijsuitkomsten tussen de Turkse en Marokkaanse tweede generatie en autochtone Belgen substantieel verminderd. Het verschil tussen de Italiaanse tweede generatie en de autochtone vergelijkingsgroep wordt zelfs non-significant. Na controle voor socio-economische compositie hangt etnische densiteit positief samen met het behalen van een diploma middelbaar onderwijs: een toename van etnische densiteit met 1% gaat gepaard met een 0,5% hogere kans op het behalen van een diploma middelbaar onderwijs. Zoals verwacht hangen ook het percentage personen met een universitair diploma en het aandeel woningen met groot comfort positief samen met onderwijsuitkomsten. Een toename van 1% van het aandeel universitair geschoolde personen en woningen met groot comfort gaat gepaard met een toename van de kans op het bezit van een diploma middelbaar onderwijs met respectievelijk 5,9% en 1,5%. In het volgende model vinden wij ook een significante interactie tussen etnische densiteit en Italiaanse herkomst, zodat het positieve effect van etnische densiteit groter is voor Italianen dan voor de andere groepen. De interacties tussen Turkse en Marokkaanse achtergrond en etnische densiteit zijn niet significant, maar dit kan een gevolg zijn van een gebrek aan statistische ‘power’, omdat deze groepen in de steekproef veel kleiner zijn. Toch past volgens de LR-toets het model met interacties (Model 2a) beter bij de data dan Model 2.

Tabel 3. Multilevelanalyse van het behalen van een diploma middelbaar onderwijs (wordt vervolgd op volgende bladzijdes).

	Model 1 Etnische verschillen	Model 2 Etnische densiteit	Model 2a Etnische densi- teit: interacties	Model 3 Residentiele mobiliteit	Model 3a Residentiele mo- biliteit: interacties	Model 4 Verstedelijking	Model 4a Verstedelijking: interacties
Constante	0.731 (0.026)***	0.085 (0.102)	0.194 (0.109)	0.194 (0.109)	0.044 (0.112)	-0.029 (0.127)	-0.240 (0.134)
<i>Individueel niveau</i>							
Vrouw	0.316 (0.011)***	0.320 (0.011)***	0.320 (0.011)***	-0.320 (0.011)***	0.320 (0.011)***	0.319 (0.011)***	0.320 (0.011)***
Leeftijd	-0.057 (0.001)***	-0.058 (0.001)***	-0.058 (0.001)***	-0.058 (0.001)***	-0.058 (0.001)***	-0.058 (0.001)***	-0.058 (0.001)***
Vroeg huwelijk	-1.489 (0.114)***	-1.506 (0.119)***	-1.505 (0.118)***	-1.508 (0.118)***	-1.512 (0.119)***	-1.505 (0.119)***	-1.508 (0.119)***
Vrouw * Vroeg huwelijk	-0.540 (0.112)***	-0.542 (0.127)***	-0.542 (0.126)***	-0.541 (0.126)***	-0.538 (0.126)***	-0.542 (0.126)***	-0.540 (0.127)***
Marokkaanse 2 ^e generatie	-0.954 (0.075)***	-0.536 (0.132)***	-0.682 (0.159)***	-0.615 (0.135)***	-0.393 (0.140)**	-0.451 (0.143)***	-0.121 (0.168)
Turkse 2 ^e generatie	-1.011 (0.061)***	-0.603 (0.121)***	-0.728 (0.140)***	-0.680 (0.123)***	-0.527 (0.124)***	-0.519 (0.133)***	-0.193 (0.149)
Italiaanse 2 ^e generatie	-0.412 (0.041)***	0.011 (0.119)	0.015 (0.120)	-0.072 (0.122)	0.110 (0.126)	0.104 (0.134)	0.318 (0.141)*
<i>Contextueel niveau</i>							
% Universitair geschoolden		0.057 (0.005)***	0.056 (0.005)***	0.067 (0.006)***	0.062 (0.006)***	0.054 (0.006)***	0.053 (0.006)***
% Huizen met groot comfort		0.015 (0.002)***	0.015 (0.002)***	0.014 (0.002)***	0.013 (0.002)***	0.016 (0.002)***	0.015 (0.002)***
Etnische densiteit		0.005 (0.001)***	0.004 (0.001)***	0.004 (0.001)***	0.006 (0.001)***	0.006 (0.002)***	0.009 (0.002)***
Residentiele mobiliteit				-0.002 (0.001)*	-0.001 (0.001)		
Verstedelijking						0.001 (0.001)	0.002 (0.001)*
<i>Cross-level interacties</i>							
Etnische densiteit * Marokkaans			-0.004 (0.017)				

	Model 1 Etnische verschillen	Model 2 Etnische densiteit	Model 2a Etnische densi- teit: interacties	Model 3 Residentiele mobiliteit	Model 3a Residentiele mo- biliteit: interacties	Model 4 Verstedelijking	Model 4a Verstedelijking; interacties
Etnische densiteit * Turks			-0.002 (0.014)				
Etnische densiteit * Italiaans			0.026 (0.007)***				
Residentiele mobiliteit * Marok.					-0.007 (0.002)***		
Residentiele mobiliteit * Turks					-0.006 (0.002)**		
Residentiele mobiliteit * Italiaans					-0.004 (0.002)*		
Verstedelijking * Marokkaans							-0.004 (0.002)*
Verstedelijking * Turks							-0.005 (0.001)***
Verstedelijking * Italiaans							0.000 (0.000)
<i>Random slopes</i>							
Constante	0.094 (0.011)***	0.021 (0.003)***	0.021 (0.003)***	0.020 (0.003)***	0.021 (0.003)***	0.021 (0.003)***	0.020 (0.003)***
Marokkaanse 2 ^e generatie	0.252 (0.065)***	0.261 (0.067)***	0.263 (0.067)***	0.266 (0.067)***	0.243 (0.063)***	0.263 (0.037)***	0.232 (0.061)***
Turkse 2 ^e generatie	0.062 (0.032)	0.067 (0.034)*	0.068 (0.034)*	0.063 (0.032)*	0.042 (0.026)	0.072 (0.035)*	0.033 (0.023)
Italiaanse 2 ^e generatie	0.205 (0.031)***	0.232 (0.034)***	0.200 (0.030)***	0.234 (0.034)***	0.207 (0.031)***	0.235 (0.034)***	0.240 (0.035)***
-2LogLikelihood	191156	190603	190525	190575	190539	190603	190569
LR toets	n.a.	553,3 <i>df</i> ***	78,3 <i>df</i>	28,1 <i>df</i> ***	36,3 <i>df</i> ***	0,1 <i>df</i>	34,3 <i>df</i> ***

Tabel 3. Multilevelanalyse van het behalen van een diploma middelbaar onderwijs.

	Model 5 Huizenbezit	Model 5a Huizenbezit: interacties	Model 6 Eenpersoonshuishoudens	Model 6a Eenpersoonshuishoudens: interacties
Constante	0.016 (0.134)	-0.302 (0.138)*	0.088 (0.133)	-0.001 (0.102)
<i>Individueel niveau</i>				
Vrouw	0.320 (0.011)***	0.320 (0.011)***	0.320 (0.011)***	0.319 (0.011)***
Leeftijd	-0.058 (0.001)***	-0.058 (0.001)***	-0.058 (0.001)***	-0.058 (0.001)***
Vroeg huwelijk	-1.506 (0.119)***	-1.511 (0.120)***	-1.506 (0.119)***	-1.512 (0.120)***
Vrouw * Vroeg huwelijk	-0.546 (0.112)***	-0.539 (0.127)***	-0.542 (0.127)***	-0.537 (0.127)***
Marokkaanse 2 ^e generatie	-0.496 (0.141)***	0.167 (0.185)	-0.537 (0.132)***	-0.358 (0.129)***
Turkse 2 ^e generatie	-0.563 (0.131)***	-0.047 (0.155)	-0.604 (0.121)***	-0.482 (0.114)***
Italiaanse 2 ^e generatie	0.056 (0.131)	0.508 (0.143)***	0.010 (0.119)	0.103 (0.117)
<i>Contextueel niveau</i>				
% Universitair geschoolden	0.054 (0.006)***	0.052 (0.006)***	0.057 (0.006)***	0.053 (0.006)***
% Huizen met groot comfort	0.016 (0.002)***	0.016 (0.002)***	0.015 (0.002)***	0.015 (0.002)***
Etnische dichtheid	0.006 (0.001)***	0.010 (0.002)***	0.005 (0.001)***	0.006 (0.001)***
Residentieële mobiliteit				
Verstedelijking				
Huizenbezit	-0.001 (0.002)	-0.004 (0.002)*		
Eenpersoonshuishoudens			0.000 (0.001)	0.002 (0.001)*

	Model 5 Huizenbezit	Model 5a Huizenbezit: interacties	Model 6 Eenpersoonshuishoudens	Model 6a Eenpersoonshuishoudens: interacties
<i>Cross-level interacties</i>				
Huizenbezit * Marokkaans		0.019 (0.005)***		
Huizenbezit * Turks		0.013 (0.004)***		
Huizenbezit * Italiaans		0.015 (0.003)***		
Eenpersoonshuishoudens * Marok.				-0.015 (0.003)***
Eenpersoonshuishoudens * Turks				-0.013 (0.003)***
Eenpersoonshuishoudens * Ital.				-0.005 (0.002)*
<i>Random slopes</i>				
Constante	0.021 (0.003)***	0.021 (0.003)***	0.021 (0.003)***	0.021 (0.003)***
Marokkaanse 2 ^e generatie	0.262 (0.067)***	0.184 (0.054)***	0.262 (0.067)***	0.202 (0.055)***
Turkse 2 ^e generatie	0.068 (0.034)*	0.040 (0.026)	0.067 (0.034)*	0.016 (0.017)
Italiaanse 2 ^e generatie	0.234 (0.034)***	0.188 (0.029)***	0.232 (0.034)***	0.219 (0.032)***
-2LogLikelihood	190602	190557	190603	190543
LR Toets	1.1 <i>df</i>	45,3 <i>df</i> ***	0.1 <i>df</i>	60,3 <i>df</i> ***

Noot: Cellen tonen ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, de bijbehorende standaardfout (tussen haakjes) en het significantieniveau, *** p < .001, ** p < .01, * p < .05. Likelihoodratioetsen vergelijken de fit van modellen met hoofdeffecten met Model 2 en de fit van modellen met interacties met het voorgaande model met enkel het hoofdeffect (bijvoorbeeld Model 3a met Model 3).

Door de hoge correlaties tussen de vier structurele gemeentekennmerken kunnen wij deze niet gezamenlijk opnemen in de analyse. Voor elke indicator presenteren wij daarom een model met het hoofdeffect en een model met interacties met etnische achtergrond. De modellen met enkel hoofdeffecten hebben weinig toegevoegde verklarende waarde en leiden niet tot een verbetering van 'model fit'. Met uitzondering van een klein negatief en slechts marginaal significant effect van residentiële mobiliteit zijn er geen significante hoofdeffecten van de kwaliteit van een gemeente en worden de modellen niet verbeterd door toevoeging van deze hoofdeffecten. Bovendien veranderen de etnische verschillen in onderwijsuitkomsten niet. Echter vinden wij voor alle vier de kenmerken significante interacties met etnische achtergrond, hetgeen aangeeft dat de effecten van structurele gemeentekennmerken verschillen tussen autochtone Belgen en de drie minderheidsgroepen. De modellen met interacties hebben een significant betere 'fit' dan modellen zonder interacties en dan model 2 met enkel etnische densiteit en socio-economische controlevariabelen. In lijn met de verwachting en de correlaties in Tabel 1 vinden wij negatieve effecten van residentiële mobiliteit, verstedelijking en eenpersoonshuishoudens en een positief effect van huizenbezit op onderwijsuitkomsten. De Turkse, Marokkaanse en Italiaanse tweede generatie heeft dus minder vaak een diploma van het middelbaar onderwijs in stedelijke gemeenten met een hoge residentiële mobiliteit, veel eenpersoonshuishoudens en weinig huizenbezit. Deze interacties tonen bovendien aan dat de grootte van de etnische verschillen in onderwijsuitkomsten afhankelijk is van structurele gemeentekennmerken, waarbij de achterstelling van etnische minderheden groter is in gemeenten met lage stabiliteit en kwaliteit.

Omdat de gezamenlijke analyse interacties tussen gemeentekennmerken en etnische achtergrond heeft getoond en omdat er tussen de vier onderzochte groepen grote verschillen bestaan in gemiddelde gemeentestabiliteit en -kwaliteit, is het interessant om de analyse nog eens voor elke groep afzonderlijk te repliceren (resultaten worden niet getoond, beschikbaar op aanvraag bij de eerste auteur).⁹ Tegen de achtergrond van verschillende trajecten van incorporatie van minderheidsgroepen in België kunnen wij op deze manier verschillende patronen van samenhang tussen etnische densiteit, de gemeentelijke context en onderwijsuitkomsten nader onderzoeken. In deze analyses controleren wij wederom voor de socio-economische compositie van gemeentes.

Voor autochtone Belgen bestaat een positieve samenhang tussen etnische densiteit en het behalen van een diploma middelbaar onderwijs in modellen zonder structurele gemeentekennmerken. In een model zonder etnische densiteit daarentegen vinden wij een negatief effect van residentiële mobiliteit (verstedelijking, huizenbezit en eenpersoonshuishoudens hangen niet significant samen met onderwijsuitkomsten van autochtone Belgen). Als residentiële mobiliteit en etnische densiteit gezamenlijk worden opgenomen in het model, wordt het effect van etnische densiteit non-significant, terwijl het effect van residentiële mobiliteit stabiel blijft. Met andere woorden, het positieve effect van etnische densiteit op onderwijsuitkomsten wordt verklaard door de sterke overlap tussen residen-

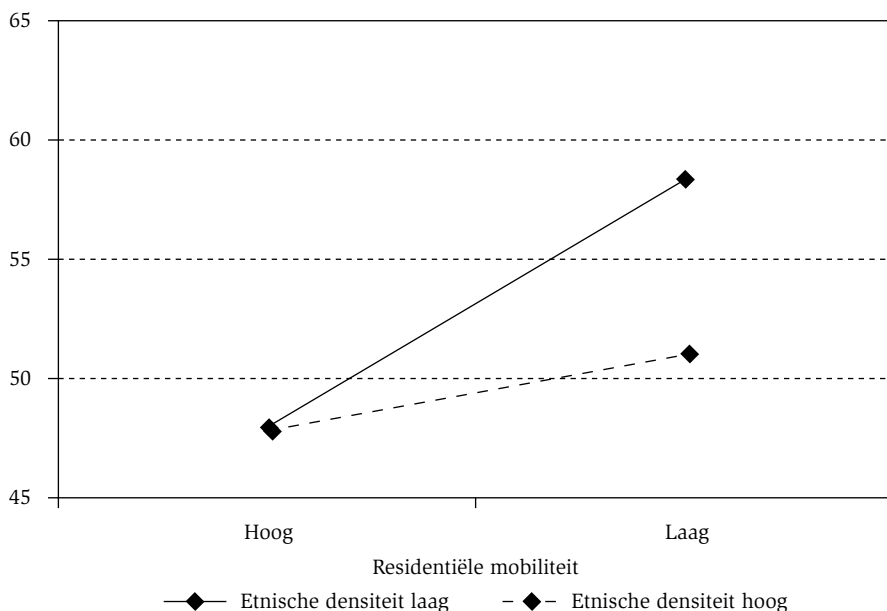
tiële stabiliteit en de aanwezigheid van veel autochtone Belgen in een gemeente. Dit betekent dat de afwezigheid van etnische minderheden op zichzelf niet van invloed is op de onderwijsuitkomsten van autochtone Belgen. Het op het eerste oog positieve effect van etnische densiteit voor de Belgische meerderheidsbevolking is eerder een gevolg van het feit dat gemeenten met een groter aandeel autochtone bewoners een stabielere bewonerssamenstelling kennen.

Voor de Marokkaanse tweede generatie wordt in modellen zonder structurele gemeentekennmerken geen significant effect van etnische densiteit gevonden. In modellen zonder etnische densiteit wordt wel een positief effect gevonden van kwaliteit in termen van een lage mate van verstedelijking en meer huizenbezit. Kortom, de kwaliteit van de woongemeente is sterk gerelateerd aan het behalen van een diploma middelbaar onderwijs bij de Marokkaanse tweede generatie. Zoals Tabel 1 liet zien, is deze groep echter voornamelijk woonachtig in gemeenten met een zeer hoge verstedelijking en bijzonder lage mate van huizenbezit – deze bevindingen bevestigen dus de notie dat gemeenten met concentraties van Marokkaanse minderheden kunnen worden omschreven als etnische getto's.

Voor de Turkse tweede generatie vinden wij het verwachte hoofdeffect van residentiële mobiliteit; de andere structurele gemeentekennmerken zijn niet significant in modellen met etnische densiteit. Dit verschil met de bevindingen in Tabel 3 kan mogelijk worden verklaard door de verminderde statistische 'power' in modellen met enkel de Turkse tweede generatie, aangezien dit de kleinste groep is in de steekproef. In lijn met onze hypothese blijkt het effect van etnische densiteit af te hangen van de residentiële stabiliteit in een gemeente: er is een significante negatieve interactie tussen etnische densiteit en residentiële mobiliteit. Een vergelijkbare interactie tussen etnische densiteit en verstedelijking bereikt net niet het 5% significantieniveau. De gevonden interactie betekent dat de Turkse tweede generatie vaker een diploma middelbaar onderwijs behaalt in gemeenten met veel Turkse bewoners, mits de samenstelling van de bevolking in deze gemeente stabiel is. Zoals Figuur 1a laat zien, hangt etnische densiteit in gemeenten met een grote residentiële stabiliteit positief samen met onderwijsuitkomsten, terwijl etnische densiteit van minder invloed is in gemeenten met hoge mobiliteit. Daarbij dient opgemerkt te worden dat de gemeenten waarin de Turkse tweede generatie woont gemiddeld minder stabiel zijn, zodat de voorwaarden voor het ontstaan van etnisch sociaal kapitaal in werkelijkheid niet overal aanwezig zullen zijn. Bovendien maakt de negatieve interactie duidelijk dat de aanwezigheid van leden van de eigen etnische groep zelfs negatief samenhangt met onderwijsuitkomsten in de minst stabiele gemeenten. Aan de andere kant vinden wij, in lijn met eerdere bevindingen omtrent het ontstaan van Turkse etnische enclaves in België, dat de Turkse tweede generatie betere onderwijsuitkomsten heeft in gemeenten waar een stabiele bevolkingssamenstelling het ontstaan van hechte sociale netwerken bevordert. In residentieel stabiele gemeenten (d.w.z. gemeenten met een residentiële mobiliteit lager dan een standaardafwijking onder het nationale gemiddelde) is de conditionele probabiteit van het behalen van een diploma middelbaar onderwijs 58,3% als de etnische densiteit hoog is

(d.w.z. 15% van de inwoners zijn van Turkse achtergrond), tegen 50,8% in even stabiele gemeenten met lage etnische densiteit (5% Turkse bewoners).¹⁰

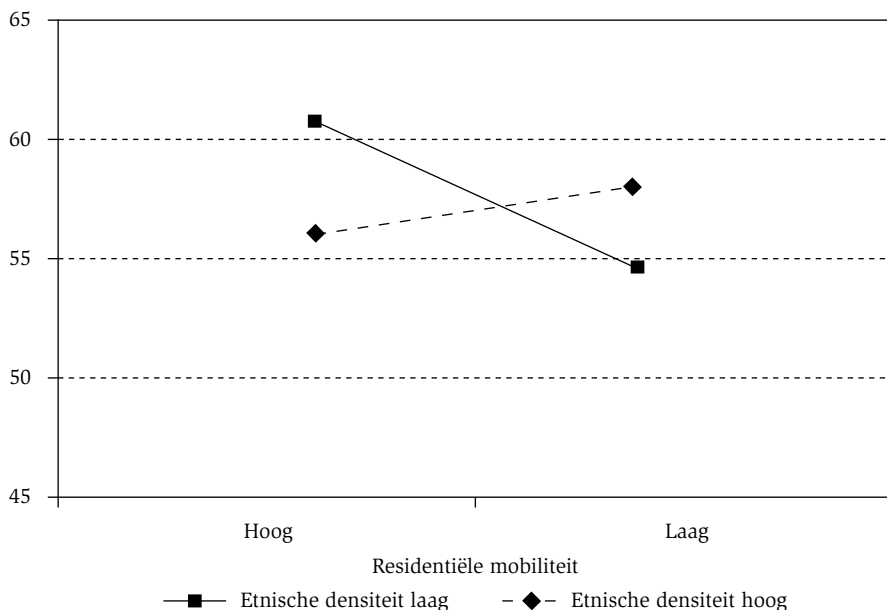

Noot: Lage en hoge residentiële mobiliteit zijn gedefinieerd als een standaardafwijking onder en boven het nationale gemiddelde. Lage etnische densiteit is gedefinieerd als 5% leden van de eigen etnische groep in de gemeente, hoge etnische densiteit is gedefinieerd als 15%.

Figuur 1a. Geschatte probabieliteit van het behalen van een diploma middelbaar onderwijs van de Turkse tweede generatie (%).

Voor de Italiaanse tweede generatie, ten slotte, vinden wij in modellen met etnische densiteit significante hoofdeffecten van gemeentestabiliteit en -kwaliteit in de verwachte richting. Kortom, de Italiaanse tweede generatie behaalt vaker een diploma middelbaar onderwijs in gemeentes met meer Italiaanse bewoners, met een lagere residentiële mobiliteit, minder verstedelijking, minder eenpersoonshuishoudens en meer huizenbezit. Als echter ook interacties tussen structurele gemeentekennmerken en etnische densiteit worden opgenomen, worden de hoofdeffecten van etnische densiteit en de overige gemeentekennmerken non-significant. Figuur 1b toont de interactie tussen residentiële mobiliteit en etnische densiteit als voorbeeld van één van de gemeentekennmerken (voor de indicatoren van gemeentekwaliteit werden significante interacties van vergelijkbare grootte en richting gevonden). In tegenstelling tot onze verwachting is de samenhang tussen etnische densiteit en onderwijsuitkomsten voor de Italiaanse tweede generatie vooral positief in minder stabiele gemeenten (en in gemeenten met lagere kwaliteit). In gemeenten met hogere stabiliteit (en kwaliteit) hangt etnische densiteit zelfs negatief samen met het behalen van een diploma middelbaar onderwijs. De resultaten suggereren dat etnische densiteit voor Italiaanse

minderheden die zijn achtergebleven in minder stabiele buurten van lagere kwaliteit een hulpbron kan zijn. In meer stabiele buurten van hogere kwaliteit lijkt de aanwezigheid van andere Italianen eerder een obstakel te zijn voor de daar woonachtige Italianen die opwaartse mobiliteit hebben ervaren. In gemeenten met lage stabiliteit (d.w.z. met een residentiële mobiliteit hoger dan een standaardafwijking boven het nationale gemiddelde) is de kans dat de Italiaanse tweede generatie een diploma middelbaar onderwijs heeft behaald 60,6% als de etnische densiteit hoog is (15%), tegen 56,0% in vergelijkbaar weinig stabiele gemeenten met een lage etnische densiteit (5%), *ceteris paribus*. In gemeenten van grote stabiliteit (d.w.z. met een residentiële mobiliteit lager dan een standaardafwijking onder het nationale gemiddelde) is de kans op het behalen van een diploma middelbaar onderwijs 54,8% als de etnische densiteit hoog is, tegenover 57,5% als de etnische densiteit laag is. Gezien de latere immigratie van de Turkse minderheid in vergelijking met de Italiaanse minderheid moet worden opgemerkt dat de stabiliteit van de bewonerssamenstelling in een gemeente voor de twee groepen een andere betekenis heeft. Lage stabiliteit betekent voor Italiaanse minderheden grotendeels dat zij achterblijven in buurten waar autochtone Belgen en immigranten die opwaartse mobiliteit hebben ervaren uit wegtrekken en nieuwkomers intrekken. Deze buurten zijn ook in termen van de kwaliteit (verstedelijking, huizenbezit, eenpersoonshuishoudens) minder aantrekkelijk

Noot: Lage en hoge residentiële mobiliteit zijn gedefinieerd als een standaardafwijking onder en boven het nationale gemiddelde. Lage etnische densiteit is gedefinieerd als 5% leden van de eigen etnische groep in de gemeente, hoge etnische densiteit is gedefinieerd als 15%.

Figuur 1b. Geschatte probabiliteit van het behalen van een diploma middelbaar onderwijs van de Italiaanse tweede generatie (%).

geworden. In een dergelijke situatie kan de aanwezigheid van leden van de eigen etnische groep werken als een buffer tegen potentieel negatieve buurteffecten. Dit verklaart de positieve samenhang tussen etnische densiteit en het behalen van een diploma middelbaar onderwijs in gemeenten met lagere stabiliteit (en kwaliteit). In stabielere buurten van hogere kwaliteit zijn de onderwijsuitkomsten van de Italiaanse tweede generatie echter beter als er minder andere Italianen wonen. Omdat de Italiaanse tweede generatie minder geconcentreerd is in de minst stabiele en slechtste buurten, impliceert de negatieve interactie met etnische densiteit dat etnische netwerken en hulpbronnen overbodig worden voor Italiaanse minderheden die opwaartse mobiliteit hebben ervaren.

4. Discussie en conclusie

In lijn met de drie trajecten van incorporatie zoals beschreven in de theorie van gesegmenteerde assimilatie (Portes & Rumbaut 2001) schetsen onze bevindingen verschillende vooruitzichten voor de Italiaanse, Marokkaanse en Turkse tweede generatie in België. De analyse van buurteffecten op onderwijsuitkomsten van de kinderen van immigranten laat dus zien dat deze theorie ook in een Europese context bruikbaar is (*cf.* Phalet & Heath 2010), ondanks verschillen in de geschiedenis van immigratie (Thomson & Crul 2007) en in het niveau van etnische en socio-economische segregatie tussen Europese en Amerikaanse steden (Musterd 2005).

In vergelijking met Marokkaanse en Turkse minderheden woont de Italiaanse tweede generatie vaker in minder stedelijke gemeenten met meer huizenbezit, minder eenpersoonshuishoudens en een lagere residentiële mobiliteit. Hoewel het gemiddelde gemeenteprofiel van de Italiaanse tweede generatie nog altijd in negatieve zin afwijkt van dat van autochtone Belgen en het landelijk gemiddelde, hebben Italiaanse minderheden de grootste kans om op lange termijn opwaartse sociale mobiliteit te realiseren. Ook vonden wij dat etnische densiteit een voordeel is voor de Italiaanse tweede generatie in de minst aantrekkelijke woonbuurten. Dit suggereert dat in dit geval etnische netwerken kunnen werken als een buffer tegen potentieel negatieve effecten van buurtachterstand. Wij stelden echter ook vast dat een concentratie van Italianen een nadeel is voor Italianen die opwaartse sociale mobiliteit hebben ervaren en die in stabielere buurten van hogere kwaliteit wonen. Door de langere aanwezigheid in België is de Italiaanse minderheid in vergelijking met de Turkse en Marokkaanse het beste in staat om hulpbronnen binnen de lokale etnische gemeenschap te vergaren en te mobiliseren. Het terugvallen op etnisch kapitaal lijkt echter een tweede keuze te zijn, die vooral wordt gemaakt door de Italianen die achtergebleven zijn in buurten die een grote achteruitgang hebben meegemaakt. Investerings in algemeen of specifiek Belgisch kapitaal als strategie voor opwaartse sociale mobiliteit lijken over het algemeen de voorkeur te genieten. Dit is in lijn met eerdere bevindingen.

gen, die voor de Italiaanse minderheid in België een patroon van klassieke assimilatie schetsen en laten zien dat Italianen doorgaans niet in etnisch kapitaal investeren. Ook kan in termen van Essers (2004) model van verwachte utiliteit worden beargumenteerd dat Italianen eerder in specifiek Belgisch kapitaal zullen investeren omdat er geen grootschalige immigratie van Italië naar België meer plaatsvindt. Dit maakt het voor Italianen die nu in België wonen minder aantrekkelijk om in specifiek Italiaans kapitaal te investeren. Het idee dat Italianen het klassieke patroon van assimilatie volgen is in lijn met de bevinding dat etnische densiteit negatief samenhangt met onderwijsuitkomsten van de tweede generatie in beter gestelde woonbuurten. In deze buurten kan de aanwezigheid van leden van de eigen etnische groep worden opgevat als concurrentie in het streven naar toegang tot autochtone netwerken en hulpbronnen.

In vergelijking met de Italiaanse tweede generatie heeft de Turkse tweede generatie een kleinere kans op het behalen van een diploma middelbaar onderwijs, vooral omdat zij in zeer stedelijke gemeenten woonachtig is. Wij hebben echter ook laten zien dat de tweede generatie in gemeenten met een meer stabiele bewonerssamenstelling baat heeft bij de aanwezigheid van leden van de eigen etnische groep. De Turkse minderheid in België is daarom een voorbeeld van het model van de etnische enclave waarin de nadruk ligt op het verwerven van etnisch sociaal kapitaal en cultuurbehoud. Onze bevindingen suggereren dat Turkse minderheden boven een bepaalde drempel van minimale stabiliteit investeren in etnisch kapitaal, wat wederom bijdraagt aan betere onderwijsuitkomsten van de tweede generatie. Aangezien de Turkse immigratie later plaatsvond dan de Italiaanse en de Turkse gemeenschap relatief kleiner in omvang is, is het begrijpelijk dat hechte sociale netwerken tussen leden van deze minderheidsgroep niet in alle gemeenten met lokale concentraties van Turkse minderheden in dezelfde mate zijn ontstaan. Deze netwerken zijn vooral ontstaan in stabielere woongemeenten. De geschiedenis van kettingimmigratie en de lokale concentraties van Turkse minderheden in België (de zogeheten 'getransplanteerde gemeenschappen') maken het voor de Turkse minderheid aantrekkelijk om te investeren in etnisch kapitaal. Enerzijds kunnen dergelijke investeringen, in lijn met de theorie van Logan *et al.* (2002) van de etnische enclave, een springplank vormen voor opwaartse sociale mobiliteit in de tweede generatie. Anderzijds is economische stagnatie over generaties een reëel risico door de hoge mate van uitsluiting van de arbeidsmarkt onder de eerste generatie van Turkse gastarbeiders (Phalet 2007). Bovendien maken de aanhoudende huwelijksimmigratie vanuit Turkije en de beperkte beschikbaarheid van menselijk kapitaal binnen de Turkse gemeenschap investeringen in etnisch kapitaal minder efficiënt op de lange termijn. De beschikbaarheid van etnisch kapitaal zou zich dus, in termen van Esser (2004), kunnen ontpoppen tot een mobiliteitsval voor de tweede en latere generaties. Bovendien maakt de duidelijk zichtbare religieuze grens tussen de Turkse minderheid en de autochtone bevolking een patroon van klassieke assimilatie minder haalbaar (*cf.* Alba 2005). Het profiel van gemeentekennmerken van de Turkse minderheid laat inderdaad zien dat etnische densiteit in de sociale werkelijkheid

vooral inhoudt dat de Turkse tweede generatie vastzit in minder stabiele gemeenten van lagere kwaliteit waar de structurele voorwaarden voor investeringen in etnisch sociaal kapitaal ontbreken.

De Marokkaanse tweede generatie, ten slotte, komt uit onze analyse naar voren als de groep die het grootste risico loopt op neerwaartse sociale mobiliteit. De kinderen van Marokkaanse immigranten wonen overwegend in buurten waarin zeer hoge residentiële mobiliteit gepaard gaat met een grote bevolkingsdichtheid, een groot aandeel eenpersoonshuishoudens en laag huizenbezit. Deze resultaten geven inzicht in de etnische stratificatie van de Belgische woningmarkt waarin de Marokkaanse minderheid van alle onderzochte groepen de laagste positie inneemt. De lokale concentratie van Marokkaanse minderheden in de meest achtergestelde stedelijke buurten, waar waardevolle hulpbronnen en effectieve sociale netwerken ontbreken, vertoont sterke overeenkomsten met de gettovorming onder sommige niet-blanke immigrantengroepen in de VS (Portes & Rumbaut 2001). Het niet behalen van een diploma middelbaar onderwijs door een groot aantal kinderen van Marokkaanse immigranten maakt, ondanks individuele gevallen van geslaagde opwaartse mobiliteit, het voortbestaan van socio-economische achterstanden ook in de tweede generatie zeer waarschijnlijk.

De bevindingen van de empirische analyse op basis van de Belgische Volkstelling zijn daarnaast grotendeels in lijn met de verwachtingen die we hebben afgeleid uit de algemene literatuur over de rol van de buurt (Leventhal & Brooks-Gunn 2000; Sampson, Morenoff & Gannon-Rowley 2002) en zij bevestigen de specifieke voorspellingen aangaande de rol van sociaal kapitaal op het buurtniveau (Halpern 2005; Halpern & Nazroo 1999). De multilevelanalyse van de drie grootste etnische minderheden en de autochtone Belgische bevolking heeft aangetoond dat de onderwijsuitkomsten van de tweede generatie sterk gerelateerd zijn aan de stabiliteit en de kwaliteit van de gemeente. Na controle voor de socio-economische verschillen tussen gemeenten blijken een hogere residentiële mobiliteit, een grotere mate van verstedelijking, een lager huizenbezit en een groter aandeel eenpersoonshuishoudens samen te gaan met een kleinere kans op het behalen van een diploma middelbaar onderwijs onder de kinderen van Italiaanse, Marokkaanse en Turkse gastarbeiders. In overeenstemming met de notie van etnische densiteit vonden wij in een gezamenlijk model voor de drie minderheidsgroepen en de autochtone meerderheid een positief effect van de concentratie van de eigen etnische groep op onderwijsuitkomsten. Dit impliceert dat lokale concentraties van leden van de eigen etnische groep het verwerven van etnisch sociaal kapitaal vergemakkelijken, wat wederom bijdraagt aan betere onderwijsuitkomsten voor de tweede generatie. Voor de autochtone meerderheid suggereerden de resultaten op het eerste gezicht dat de afwezigheid van etnische minderheden in de gemeente gunstig zou zijn voor het behalen van een diploma middelbaar onderwijs. In dit geval overlapt de etnische densiteit echter voor een groot deel met een hogere stabiliteit en kwaliteit van de gemeente. De resultaten van onze analyse zijn dus in overeenstemming met Amerikaans onderzoek waarin een negatief effect van de aanwezigheid van etnische minderheden op

onderwijsuitkomsten wordt gevonden – omdat deze concentraties van minderheden samengaan met een achtergestelde woonomgeving.

Hoewel onze analyse inzichten verleent in het belang van structurele kenmerken van de woonomgeving voor de onderwijsuitkomsten van de tweede generatie, kent dit onderzoek ook een aantal beperkingen. Ten eerste kunnen wij met de beschikbare gegevens slechts op een indirecte manier de theoretische mechanismen toetsen die verondersteld worden de effecten van sociaal kapitaal, en in het bijzonder etnisch sociaal kapitaal, te verklaren. Directe observaties en metingen van daadwerkelijke interpersoonlijke netwerken en interacties binnen de buurt, evenals van het uitwisselen van hulpbronnen en het opstellen en handhaven van normen op het niveau van de buurt, zouden een grote stap voorwaarts zijn in het onderzoek naar etnische densiteit. Recent kwalitatief onderzoek van het CILS-project (Children of Immigrants Longitudinal Study), bijvoorbeeld, toont het belang van strikte ouderlijke normen en het handhaven daarvan door de lokale etnische gemeenschap met name voor de meest achtergestelde kinderen van immigranten (Portes, Fernández-Kelly & Haller 2009). Sociaal kapitaal – en in het bijzonder het aspect van gedeelde normen – is echter bijzonder moeilijk te kwantificeren en op dit moment ontbreekt het aan de gegevens om deze theoretische argumenten in de Belgische context rechtstreeks te toetsen. Aan de andere kant biedt de Belgische Volkstelling door de brede dekking en de mogelijkheid om individuele en contextuele data te koppelen unieke kansen om etnische onderwijsongelijkheid te onderzoeken en om differentiële verklaringen voor de grootste minderheidsgroepen te toetsen.

Enkele andere beperkingen van dit onderzoek moeten nog genoemd worden. Ten eerste zijn de gebruikte gegevens een cross-sectie, waardoor het niet mogelijk is om conclusies te trekken omtrent de richting van de causale relaties tussen gemeentestabiliteit en –kwaliteit enerzijds en onderwijsuitkomsten anderzijds. In alle onderzoeken naar buurteffecten is er een zeker risico van vertekening door niet geobserveerde variabelen (omitted variable bias) waardoor individuen met bepaalde kenmerken selectief in bepaalde gemeenten terecht komen (Dietz 2002). Gegevens over de sociale positie op individueel niveau zouden een belangrijke aanvulling voor ons onderzoek zijn, maar konden omwille van beperkingen in de data niet worden opgenomen in de analyse. In plaats daarvan hebben wij socio-economische verschillen op het niveau van de gemeente meegenomen in de analyse. Een andere beperking is de operationalisering van buurteffecten op het niveau van de gemeente. In kleinere gemeentes zal dit een betere benadering van buurteffecten zijn dan in grotere steden. Sampson *et al.* (2002: 446-7) laten in hun overzichtsartikel echter zien dat de grootte van de contextuele eenheid weinig invloed heeft op de empirische resultaten aangaande buurteffecten.

Met deze beperkingen in het achterhoofd kunnen wij concluderen dat, bovenop de socio-economische verschillen tussen buurten, de stabiliteit en de kwaliteit van een gemeente van groot belang zijn om te begrijpen hoe lokale etnische gemeenschappen de onderwijsuitkomsten van de tweede generatie kunnen beïnvloeden. In België blijkt etnische onderwijsongelijkheid sterk te zijn gekoppeld

aan de etnische stratificatie van gemeenten in termen van residentiële mobiliteit en kwaliteit. Deze structurele buurtkenmerken overlappen voor een groot deel met lokale concentraties van minderheden, vooral in het geval van de Marokkaanse minderheid. Daarnaast bepalen structurele kenmerken van de buurt mede of de aanwezigheid van leden van de eigen etnische groep een voordeel of een nadeel is voor de onderwijsuitkomsten van de tweede generatie, vooral in het geval van de Turkse en Italiaanse minderheden. De verschillende profielen in termen van de stabiliteit en kwaliteit van gemeenten en de verschillende interacties met etnische densiteit tonen verschillende trajecten van incorporatie van de drie grootste minderheden in België.

Afsluitend stellen wij vast dat de resultaten van ons onderzoek eerdere bevindingen omtrent de positieve effecten van etnische densiteit zowel aanvullen als kwalificeren. Voor een volledig inzicht in de werking van etnische densiteit dient rekening gehouden te worden met het feit dat de aanwezigheid van etnisch sociaal kapitaal op het gemeenteniveau soms in sterke mate overlapt met, of afhankelijk is van, de structurele kenmerken van de gemeente. De theoretische literatuur en eerder onderzoek suggereren dat deze structurele buurtkenmerken cruciaal zijn voor het ontstaan van sociaal kapitaal in lokale gemeenschappen. Toch zijn tot nu toe structurele buurtkenmerken buiten beschouwing gelaten in het onderzoek naar de tweede generatie en haar uitkomsten in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Dit verklaart mogelijk de gemengde en deels tegenstrijdige bevindingen over de rol van de woonbuurt voor de integratie van de tweede generatie. De uitgebreid beschreven differentiële profielen van de woonbuurten van de drie onderzochte minderheidsgroepen tonen aan dat het lastig is om over verschillende minderheidsgroepen te generaliseren als het gaat om buurteffecten. Afzonderlijke analyses per groep tonen verschillende strategieën met betrekking tot investeringen in etnisch versus algemeen kapitaal en bevestigen daarmee dat de drie grootste minderheidsgroepen in België verschillende trajecten van incorporatie volgen.

NOTEN

1. Wij gebruiken de termen Italianen, Turken en Marokkanen als verkorte verwijzing naar de etnische achtergrond van personen, niet met betrekking tot huidige nationaliteit – een groot deel van de onderzochte personen heeft de Belgische nationaliteit.
2. Bij logistische multilevelanalyse wordt echter geen schatting van de variantie op het individueel niveau verkregen. Daarom laten wij ook geen onconditioneel model zien met de relatieve verdeling van de variantie over de twee niveaus, zoals gebruikelijk in multilevelanalyse met continue afhankelijke variabelen.
3. Omdat de waarde van etnische densiteit per definitie verschilt per etnische groep en dus niet gelijk is binnen dezelfde gemeente, bevindt deze variabele zich strikt genomen op een derde niveau, dat van de etnische groep binnen de gemeente. Daarom repliceren wij in aanvullende analyses (resultaten beschikbaar op aanvraag) het

model zoals getoond in Tabel 3 voor elke groep afzonderlijk; in dat geval is voor alle individuen binnen de gemeente de waarde van etnische densiteit gelijk binnen een gemeente en is er enkel sprake van twee niveaus.

4. Bevolkingsdichtheid is voor het doel van ons onderzoek een betere indicator van verstedelijking dan het absolute aantal inwoners van een gemeente. Deze laatste indicator zou het verschil tussen Antwerpen en Brussel vertekenen, aangezien Antwerpen enkel een gemeente vormt, terwijl Brussel uit 19 zelfstandige gemeentes bestaat. De bevolkingsdichtheid geeft ook de verschillen tussen gemeenten binnen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest beter weer.
5. De bevolkingsdichtheid werd gedeeld door 100, zodat een toename van 1 op deze schaal staat voor 100 personen meer per km².
6. De celwaarden tonen het gemiddelde van de individuele en gemeentekensmerken over alle respondenten in de steekproef (of per etnische groep), niet de gemiddelde waarde per groep. In plaats van het gemiddelde huizenbezit onder de Italiaanse tweede generatie, bijvoorbeeld, tonen wij dus het gemiddelde huizenbezit in de gemeenten waar de Italiaanse tweede generatie woont. De celwaarden kunnen beschouwd worden als gewogen gemiddeldes, waarbij gemeenten met meer inwoners meer bijdragen aan het gemiddelde dan gemeenten met weinig inwoners in onze steekproef.
7. De correlaties verschillen tussen de vier etnische groepen, omdat niet alle groepen aanwezig zijn in alle gemeenten. Ook gemeenten waarin slechts een van de drie minderheidsgroepen voldoende is vertegenwoordigd zijn weerhouden voor de analyse.
8. Deze kansen (odds) zijn berekend op basis van de coëfficiënten van de logistische regressie zoals weergegeven in Tabel 3; Turkse tweede generatie $(1 - e^{-1,011}) * 100 = 63,6$; Marokkaanse tweede generatie $(1 - e^{-0,954}) * 100 = 61,5$; Italiaanse tweede generatie $(1 - e^{-0,142}) * 100 = 33,8$.
9. Daarnaast hebben wij de analyses los van elkaar gerepliceerd in Vlaanderen, Wallonië en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (resultaten op aanvraag verkrijgbaar bij de eerste auteur). Daarbij vonden wij overeenkomstig de verschillende implementatie van het onderwijssysteem (Ouali 2005; Ouali & Rea 1994) dat de kans op het behalen van een diploma middelbaar onderwijs in Vlaanderen groter was dan in Wallonië. De in dit artikel centraal staande effecten van etnische densiteit en structurele gemeentekensmerken waren echter vergelijkbaar in de drie regio's.
10. Deze conditionele probabiliteiten zijn berekend op basis van de coëfficiënten van een logistische regressie waarbij rekening wordt gehouden met alle variabelen op het individuele niveau en met etnische densiteit en residentiële mobiliteit op het gemeenteniveau. Strikt genomen zijn deze probabiliteiten daarom alleen geldig voor mannen van 21 jaar die niet vroeg zijn getrouwd.

BIBLIOGRAFIE

- Alba, R. (2005), Bright vs. Blurred Boundaries: Second-generation Assimilation and Exclusion in France, Germany, and the United States, *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 20-49.

- Alba, R., N.A. Denton & S.-Y. Leung (1995), Neighborhood Change under Conditions of Mass Immigration: New York City Region, 1970-1990, *International Migration Review*, 29(3), 625-656.
- Albrecht, D.E., C.M. Albrecht & E. Murguia (2005), Minority Concentration, Disadvantage, and Inequality in the Nonmetropolitan United States, *Sociological Quarterly*, 46(3), 503-523.
- Bankston, C.L., & S.J. Caldas (1996), Majority African American Schools and Social Injustice: The Influence of de facto Segregation on Academic Achievement, *Social Forces*, 75(2), 535-555.
- Bankston, C.L., & S.J. Caldas (1998), Family Structure, Schoolmates, and Racial Inequalities in School Achievement, *Journal of Marriage and the Family*, 60(3), 715-723.
- Boyle, M.H., K. Georgiades, Y. Racine & C. Mustard (2007), Neighborhood and Family Influence on Educational Attainment: Results from the Ontario Child Health Study Follow-up 2001, *Child Development*, 78(1), 168-189.
- Caldas, S.J. & C.L. Bankston (1997), Effect of School Population Socioeconomic Status on Individual Academic Achievement, *Journal of Educational Research*, 90(5), 269-277.
- Cohen, P.N. (1998), Black Concentration Effects on Black-white and Gender Inequality: Multilevel Analysis for U. S. Metropolitan Areas, *Social Forces*, 77(1), 207-229.
- Coleman, J.S. (1988), Social Capital in the Creation of Human Capital, *The American Journal of Sociology*, 94, S95-S120.
- Coulthard, M., A. Walker & A. Morgan (2002), *People's Perception of their Neighbourhood and Community Involvement*. London: National Statistics.
- Dietz, R.D. (2002), The Estimation of Neighbourhood Effects in the Social Sciences: An Interdisciplinary Approach, *Social Science Research*, 31(4), 539-575.
- Duquet, N., I. Glorieux, I. Laurijssen & Y. Van Dorsselaer (2006), *Wit krijgt schrijft beter. Schoolloopbanen van allochtone jongeren in beeld*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Eggerickx, T., C. Kesteloot, M. Poulain, K. Peleman, T. Roesems & H. Vandebroecke (1999), *De allochtone bevolking in België*. Brussel: Nationaal Instituut voor de Statistiek.
- Esser, H. (2004), Does the 'New' Immigration Require a 'New' Theory of Intergenerational Integration?, *International Migration Review*, 38(3), 1126-1159.
- Georgiades, K., M.H. Boyle & E. Duku, (2007), Contextual Influences on Children's Mental Health and School Performance: The Moderating Effects of Family Immigrant Status, *Child Development*, 78(5), 1572-1591.
- Gordon, M.M. (1978 [1964]), *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press.
- Halpern, D. (1993), Minorities and Mental Health, *Social Science and Medicine*, 36(5), 597-607.
- Halpern, D. (2005), *Social Capital*. Cambridge: Polity Press.
- Halpern, D. & J. Nazroo (1999), The Ethnic Density Effect: Results from a National Community Survey of England and Wales. *International Journal of Social Psychiatry*, 46(1), 34-46.
- Hox, J. (2002), *Multilevel Analysis. Techniques and Applications*. Mahwah (NJ): Lawrence Erlbaum.

- Jacobs, D., K. Phalet & M. Swyngedouw (2004), Associational Membership and Political Involvement among Ethnic Minority Groups in Brussels, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3), 543-559.
- Jencks, C. & S.E. Mayer (1990), The Social Consequences of Growing up in a Poor Neighbourhood, pp. 11-186 in L.E.J. Lynn & M.G.H. McGeary (Eds.), *Inner-City Poverty in the United States*. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Kesteloot, C. (2005), De huisvesting van minderheden in Brussel, pp. 11-25 in M. Swyngedouw, P. Delwit & A. Rea (Eds.), *Culturele diversiteit en samenleven in Brussel en België*. Leuven: Acco.
- Kesteloot, C. & C. Cortie (1998), Housing Turks and Moroccans in Brussels and Amsterdam: The Difference between Private and Public Markets. *Urban Studies*, 35(10), 1835-1853.
- Kesteloot, C., P. De Decker & A. Manço (1997), Turks and Housing in Belgium, with special Reference to Brussels, Ghent and Visé, pp. 67-97 in S. Özüekren & R. Van Kempen (Eds.), *Turks in European Cities: Housing and Urban Segregation*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations.
- Leventhal, T. & J. Brooks-Gunn (2000), The Neighbourhoods They Live in: The Effects of Neighbourhood Residence on Child and Adolescent Outcomes, *Psychological Bulletin*, 126(2), 309-337.
- Logan, J.R., R. Alba & W. Zhang (2002), Immigrant Enclaves and Ethnic Communities in New York and Los Angeles, *American Sociological Review*, 67(2), 299-322.
- Marks, G.N. (2005), Accounting for Immigrant Non-immigrant Differences in Reading and Mathematics in Twenty Countries, *Ethnic and Racial Studies*, 28(5), 925-946.
- Martiniello, M. (1990), De Italiaanse migrantengemeenschap in België. Geïntegreerd (ma non troppo) maar machteloos, *Tijdschrift voor Sociologie*, 11(5-6), 557-585.
- Mayer, S.E. & C. Jencks (1989), Growing up in Poor Neighborhoods: How Much does it Matter? *Science*, 243(4897), 1441-1445.
- Musterd, S. (2005), Social and Ethnic Segregation in Europe: Levels, Causes and Effects, *Journal of Urban Affairs*, 27(3), 331-348.
- Neels, K. & R. Stoop (2000), Reassessing the Ethnic Gap: Employment of Younger Turks and Moroccans in Belgium, pp. 279-319 in R. Lesthaeghe (Ed.), *Communities and Generations. Turkish and Moroccan populations in Belgium*. Brussel: VUB University Press.
- OECD (2006), *Where Immigrants Succeed – A Comparative Review of Performance and Engagement in PISA 2003*. Parijs: OECD.
- Ouali, N. (2005), Onderwijs en etnische minderheden in Brussel, pp. 37-55 in M. Swyngedouw, P. Delwit & A. Rea (Eds.), *Culturele diversiteit en samenleven in Brussel en België*. Leuven: Acco.
- Ouali, N. & A. Rea (1994), La scolarité des élèves d'origine étrangère: différenciation scolaire et discrimination ethnique, *Critique Régionale*, 21-22, 1-49.
- Peetsma, T., I. Van der Veen, P. Koopman & E. Van Schooten (2006), Class Composition Influences on Pupils' Cognitive Development, *School effectiveness and school improvement*, 17(3), 275-302.
- Phalet, K. (2007), Down and out: The Children of Migrant Workers in the Belgian Labour Market, in A. Heath & S.-Y. Cheung (Eds.), *Unequal Chances: Ethnic Minorities in Western Labour Markets* (pp. 143-180). Oxford: Oxford University Press.

- Phalet, K., P. Deboosere & V. Bastiaenssen (2007), Old and New Inequalities in Educational Attainment. Ethnic Minorities in the Belgian Census 1991-2001, *Ethnicities*, 7(3), 390-415.
- Phalet, K. & A. Heath (2010), From Ethnic Boundaries to Ethnic Penalties: Urban Economies and the Turkish Second Generation, *American Behavioral Scientist*, 53(11), 1824-1850.
- Pong, S.-L. & L. Hao (2007), Neighborhood and School Factors in the School Performance of Immigrants' Children, *International Migration Review*, 41(1), 206-241.
- Portes, A. (1998), Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology, *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.
- Portes, A., P. Fernández-Kelly & W. Haller (2009), The Adaptation of the Immigrant Second Generation in America: Theoretical Overview and Recent Evidence, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(7), 1077-1104.
- Portes, A. & L. Hao (2004), The Schooling of Children of Immigrants: Contextual Effects on the Educational Attainment of the Second Generation, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 101(33), 11920-11927.
- Portes, A. & R.G. Rumbaut (2001), *Legacies. The Story of the Immigrant Second Generation*. Berkeley: University of California Press.
- Portes, A. & M. Zhou (1993), The New Second Generation: Segmented Assimilation and its Variants, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 530, 74-96.
- Putnam, R.D. (1995). Tuning in, Tuning out: The Strange Disappearance of Social Capital in America, *PS: Political Science and Politics*, 28(4), 664-683.
- Reniers, G. (2000). On the Selectivity and International Dynamics of Labour Migration Processes: An Analysis of Turkish and Moroccan Migration to Belgium, pp. 59-93 in R. Lesthaeghe (Ed.), *Communities and Generations. Turkish and Moroccan Populations in Belgium*. Brussel: VUB University Press.
- Sampson, R.J., J.D. Morenoff & T. Gannon-Rowley (2002). Assessing 'Neighbourhood Effects': Social Processes and New Directions in Research, *Annual Review of Sociology*, 28, 443-478.
- Thomson, M. & M. Crul (2007), The Second Generation in Europe and the United States: How is the Transatlantic Debate Relevant for Further Research on the European Second Generation?, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(7), 1025-1041.
- Völker, B., H. Flap & S. Lindenberg (2007), When are Neighbourhoods Communities? Community in Dutch Neighbourhoods, *European Sociological Review*, 23(1), 99-114.
- Yu, Z. & D. Myers (2007), Convergence or Divergence in Los Angeles: Three Distinctive Ethnic Patterns of Immigrant Residential Assimilation, *Social Science Research*, 36(1), 254-285.
- Zhou, M. (1997), Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation, *International Migration Review*, 31(4), 975-1008.